

Batyuba szedte rongyait a nyár

Zempléni Múzsá

tanulmányok, esszék

Beke Pál: Kistáj, kistérség, közösségi művelődés	0
Lukáts János: Féja Géza és a Görgey-kérdés	0
Bertha Zoltán: Fekete-piros versek költője	0
Egey Emese: Zempléni filmhíradók 1924–1942 között	0
Karasszon Dénes: Az orvostörténész Elekes György emlékezete	0

művészportré

Dobrik István: Változatok József Attila verssoraira. Feledy Gyula művészete	0
---	---

szépirodalom

Balázs Ildikó: Tűbefűzés s szálathúzás közt Megnőttek a fák	0 0
Szathmáry Zoltán: Nárcisszus ébredése Egy pár bakancsról	0 0
Báthori Csaba: Farkastej és laboda Csendélet	0 0
Karaffa Gyula: 1971 Rövidék... Nógrádi dombok Ima volt?	0 0 0 0
Puskás Balázs: azt mondják éjjelente	0 0

archívum

Erdélyi életképek, 1942 Turi Sándor úti emlékei a második bécsi döntés után (közzéteszi: <i>Bolvári-Takács Gábor</i>)	0
---	---

szemle

Dobay Béla: Vallomás a nótás Bathó Jánosról	0
Földyné Asztalos Adrienne: Minőség és szeretet. Száz éve született Szabó Ernő	0
Tomaji Attila: Vass Tiborról, a <i>Bevallás garnitúra</i> ürügyén	0
Marik Sándor: Vállalva és visszanézve	0
Nagy Ádám – Nizák Péter: A <i>Civil Szemle</i> bemutatkozik	0
Bencsik János: Maradjon örök emlékezetben	0

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Alapító főszerkesztő

Bolvári-Takács Gábor

Szerkesztőbizottság

Balázsi Károly, Dobrik István, Egey Emese, Fehér József,
Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor, Szathmáry Béla,
Takács Ádám, Tamás Edit, Tuba Zoltán

tiszteletbeli tagok: Jakab István, Orosz István

Lapigazgató

Bordás István

Szerkesztőségi munkatársak

Csetneki József *arculat tervező*

Földy Lilla *olvasószerkesztő*

Lapis József *szépirodalmi rovatvezető*

Tóthné Kovács Katalin *szerkesztőségi titkár*

E számunk illusztrációit Feledy Gyula alkotásaiból válogattuk.

A borítón a „Ha én sírok, a világ vére hull” című mű látható.

ISSN 1585-7182

Lapnyilvántartási szám: 3.4.1.1640/1999. NKÖM

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány.

Sárospatak, Szent Erzsébet tér 14., postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Szerkesztőség: Sárospatak, Kazinczy út 23., telefon/fax: 47-314-714

E-mail: zmuzsa@spnf.hu, honlap: www.spnf.hu/zmuzsa

Megjelenik minden évszak első havában. Egy szám ára: 300,- Ft.

Előfizethető a kiadó címén, vagy átutalással

a 11994105-06429168-10000001 számlaszámra.

Előfizetési díj egy évre 1.200,- Ft.

A nem közölt kéziratokat megőrizzük, illetve visszaküldjük.

Lapunk állandó támogatói:

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Sárospataki Népfőiskolai Egyesület

Beke Pál

Kistáj, kistérség, közösségi művelődés

Kistáj, kistérség, vagy éppen 'járás'

Írnám, ha fiamék nemzedéke értené ezt az *egy nap alatt bejárható területet* jelentő fogalmat, de hát voltak szívesek kitörölni közigazgatási gyakorlatunkból ezt azok, akik a '80-as években kitörölték. Éppen a 'város és vidéke' szókapcsolatot is említhetném, bár ez Erdei Ferenc óta egy kicsit irodalmias. Jobbára ugyanez 'városkörnyék' néven vonult be a magyar közigazgatási kezdeményezések közé. Úgy látszik azonban, hogy kísérleti próbálkozásnak bizonyult, s igazából egy átlagpolgár nem is tudhatja, hogy hol és mikor vágták vissza ezt a vállalkozást. Most itt állunk a 1990 óta önálló köztársaságként működő önkormányzataink szükség-teremtette település- és intézménytársulásaival, az ezeket sok esetben metsző statisztikai kistérségeinkkel (amelyekből – remélhetőleg! – valamikor csak lesz *választott vezetésű* település-együttes); a funkcióvesztés állapotában tartósított megyeinkkel, botcsinálta régióinkkal, s nem leljük az áttételt a központi és a helybéli igazgatás között.

Ha az ország precíz működtetését, és ebben az előbb emlegetett közigazgatási közép fok szakszerű megteremtését azokra hagyjuk, akiknek ez a dolga, mi magunk akkor sem spórolhatjuk meg a *közösségi művelődés kistérségi (kistáji, járási, városkörnyéki) feladatmegoldásának* megtervezését és megszervezését. Persze abban sem vagyok biztos, hogy a korosztályomat követő népművelő-nemzedék és kenyéradó gazdáik közül a fiatalabb települési képviselők és polgármesterek értik-e, mit hiányolok, hogy miről beszélek a kistérségi (a kistáji, a járási, a városkörnyéki) szakmai feladatellátásról, szakmai fejlesztőmunkáról szólván. Jobbára kihunytt már praxisunkból ez a valamikor még végzett járási, gyakorlatilag *a falusi népművelői munkát gyámolító, a falvakban élők közművelődési lehetőségeit fejlesztő* tevékenykedés. Ebben való jártasságuk is inkább a nyugdíj felé ballagóknak van. Régen megszűntek már az ezt szolgáló álláshelyek; koncepció nincs, vonatkozó gyakorlat elvétve akad.

A kistérségi (és ismételten tegyük hozzá: a kistáji, a járási, a városkörnyéki) szakmai fejlesztő tevékenység természetesen szorosan összefügg a közösségi művelődés falusi helyzetével, a falvak közösségi művelődéshez értő szakembereinek létszámával, az ottani intézmények állapotával, felszereltségével és anyagi ellátottságával éppen úgy, mint a bármely környék központját jelentő kisváros művelődési otthonának teljesítőképességével. A kistérségi (kistáji, járási, városkörnyéki) szakmai fejlesztőmunka lenne hivatott mindezt összehangolni, a meglévő hiányokat kiegyenlíteni, a helybéli feltételek fejlesztését megtervezni és lebonyolítani.

Mindezekről morfondíroztam 2003 őszén egy szakmai folyóiratban,¹ annak reményében, hogy valakit majd csak érzékenyen érint a dolog! Nem csalatkoztam.

Már a következő folyóiratszám közölhetett egy hozzászólást.² Ez jó pillanatban érkezett. Éppen akkor gyűlt össze vagy háromszáz kollega szerte az országból formailag a Magyar Művelődési Intézet, gyakorlatilag a szakma következő évi tennivalóiról elmélkedve. A megjelent reagálás ürügyén 'kistérségi' szekciót szerveztünk közülük az ez iránt érdeklődőknek. Azon felvettem, hogy talán egy dunántúli és egy alföldi gyűlést kellene szervezzünk ebbéli tennivalóink összegzésére. Kiderült, hogy kellene egy észak-magyarországi, meg egy dél-alföldi összejövetel is, és jelentkeztek a dél-, aztán az észak-dunántúliak. Végül *nyolc* megbeszélésre került sor szerte Magyarországon.³ Minden esetben úgy, hogy a megérkezés délelőttjén vendéglátóink összefoglalták a tág környékükre jellemző kistérségi (a kistáji, a járási, a városkörnyéki) közösségi művelődési helyzetet, és még aznap délután-este az általuk ajánlott helyszíneken meg is tapasztaltuk az ebbéli hiányt vagy éppen az eredményt. A résztvevőkkel másnap az érzékelt gondok megoldását jelentő feladatvállalásokat összegeztük. Műhelybeszélgetéseink eredményeképp megfogalmazódott egy, a fejlesztés lehetőségéről és elképzelhető menetéről szóló elképzelés;⁴ elkészült a tennivalókat az elhangzottak alapján összefoglaló írás,⁵ és elkészült egy helyzetfeltáró filmbeszámoló⁶ a tárgyunkat jelentő, az alábbiakban összefoglalt fejlesztőprogramok mellett. Részletezésük előtt azonban két rokon témát érintő *kitérőt* kell tegyek.

A falusi közösségi művelődés

magára hagyott állapotát kell *először* szóba hozzam. Magyarázata lehet a jelenlegi helyzetnek, hogy a közösségi művelődés lehetőségének falusi jelenléte nem izgatott *senki hivatalosságot* az elmúlt fél évszázadban, ha nem számítjuk az erről fogalmazott ideologikus lözongokat. Szakmai gyakorlatom '60-as évek derekára eső kezdetéből emlékszem ugyan valamiféle falusi mozgóellátásra, és működött még a vidékjáró Déryné Színház, és bizonyosan más alkalmakból is megjelent úrfelmutatásként a statisztikákba bejegyezhető művelődési alkalom, de ne feledjük: minden pozitívumuk mellett *alkalmi* eseményekről volt minden esetben szó, korántsem arról tehát, amit a közösségi művelődés (akkor-tájt közművelődés) szókapcsolata jelez: *közösen* végzett helyi művelődési *folymatok* szervezéséről, biztosításáról.

Pedig nem volt mindig így! Széchenyi reformkori alapítását több száz polgári, úri és ilyen-olyan *kaszinó* követte szerte Magyarországon, és vélhetően ezek mintáján tömegesen alakultak *olvasó-és népkörök* az ipartestületek, az egyházak vagy a szakszervezetek vezérelte *munkásotthonok*, a tulajdonos által a munkáslakótelepekre épített *kultúrházak*, a különféle jó szándékból alapított egyesületek és alapítványok *közösségi terei* mellett. 1988-ban adta közre a Művelődéskutató Intézet több mint 1.300 oldalon (!) azt a címjegyzéket,⁷ amely a kulturális egyesületek *neveit* rögzíti településenként; és bár nem tudható, hogy közülük hány ezernek volt klubja, épületrésze vagy önálló épülete, bizonyos, hogy többségük pusztán azért volt létjogosult, mert az odaválósiai *szettek együtt lenni, együtt csinálni valamit*; ezt igényelték, ezt akarták.

Meg is tehatték.

Még láthattam ennek halvány fényét a '70-es évek elején. Történt ugyanis, hogy *Hódmezővásárhely* egyik tanyaközpontjában olvasókörieket féltő idős emberektől segélykérő levelet kaptunk. A város határát egyesítő téesz akarta terményraktárnak épületüket, amit még szüleik emeltek maga-maguknak szabadidejüket eltöltendő. A ház valahogy túlélte a háborút, a szervezeti átalakításokat, és emlékezetem szerint akkor éppen népfrent-klubként működött a még helyben lakók örömeire. Összejöttek benne késő ősztől kora tavaszig estéknként és a hétvégeken, és persze nyáron is, ha tehatték. Volt benne esküvő, keresztelő, halotti tor; rádió, újság, játékok. Ide hívták a szakembert, ha többüknek fáj a dereka, vagy ha döglöttek a tyúkok. Borversenyt, termékbemutatót, a gyerekeknek korrepetálást, az asszonyoknak népdalkört szerveztek. Néha színjátszócsoporthoz került falai közé. Úgy használhatták, ahogyan saját intézményéről manapság fogalmazta egy Veszprém környéki falucska kedves népművelője a már hivatkozott riportfilmben; „csak úgy bejönnek ide az emberek, tudja, ez nem egy hivatal”. Érveltünk tehát a városi tanács elnökhelyettesénél, hogy hagyják őket békében, de nem! „*Nem tudhatjuk, miről beszélgetnek azok ott odakünn*” mondta, és ezzel kiesett az általunk addig csak gyanított lóláb. „Bizonyosan a népköztársaság kül- és belbiztonságát félti”, csúfolódtam. „Azt” volt a válasz. Meg hogy ne komolytalankodjam.

Pedig csak együtt szerettek volna lenni az odavalósiak. Ám hiába szerették volna, hiába igényelték, akarták, követelték, *nem* tehatték.

A falvak közösségi művelődési szempontból elhanyagolt állapotairól szólván az igazsághoz tartozik, hogy volt sok jeles népművelő, tanács- és téeszelnök, népfrent-vezető, párttitkár, helybéli értelmiségi, akik *nem mindenütt hagyták annyiban* a dolgot, különösen, amíg az iskola is jelen volt településükön. Tucat-szám sorolhatnánk azokat a helyszíneket, ahol *mindennek ellenére* működött a kultúrház vagy valami klubféle, esetleg használhatták az iskolát, a könyvtárat, a tanácsházát klubfoglalkozásokra, kóruspróbára, ismeretterjesztő előadásra, ezüst- vagy aranykalászos gazdatanfolyamra, színjátszópróbákra vagy bármi másra, avagy ahol faluházat emeltek a semmiből a megye akarata ellenére. Eszemben sincs tagadni működésüket, közösségépítő eredményeiket, s azt, hogy bizony bátoríthatta, gyámolíthatta őket egy-egy jeles népművelési felügyelő, az akkor még létező járási művelődési házak valamelyik tisztességes népművelője, lelkes karnagya, koreográfusa vagy éppen az általuk szervezett TIT előadók sora. Ám bizonyos, hogy ők képezték (és sokan vannak, akik képzik ma is) a *kivételt*; egyedi esetek valamennyien, zárványok a jellemző ürességben és hiányban. Ha nem lett volna így, miért is kellett volna szakmai programokat foglalmazni egy-egy kistáj közművelődési fejlesztésére⁸ – a jó szándékú tervek mindegyike szelíd óhaj maradt. Pénz híján? A nagypolitika akaratából? Magyarország sztyeppésítése szándékából?

Persze nem csak a falvakban. A fordulat évét, a kommunista hatalomátvétel időpontját követően a nagyközségekben, a kisvárosokban, a nagyvárosokban és a nagyvárosi kerületekben is *megszűnt* szinte minden közösségi művelődési

alternatíva, és maradt (ha lett) az egyetlen kultúrotthon. Bizonyosan ettől az időszaktól számolhatjuk a falvak, a tanyaközpontok közösségi művelődési lehetőségeinek kiürítését is. A városi hiányok megoldására is fogalmazódtak javaslatok;⁹ és bizonyára nem véletlen, hogy *ezeket sem követte semmi változás*.

A falvak körzetközpontból való segítésére már az ágazati főhivatal sem gondol. A kistérségi, vagy ahogyan valamikor mondtuk, a „(járási) területi-módszertani” szakmai segítőmunkára még a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás sem kérdez rá; a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Informatikai Főosztálya által rendszeresített 2001. és 2002. évi Jelentőlap 274, illetőleg 301 sorából *egyetlenegy sem vonatkozik (!)*erre a tevékenységfajtára.¹⁰ Bizonyára, mert szerintük ilyen nincs.

Sem a pártállami évtizedekben, sem azóta nem sikerült tehát a közösségi művelődés intézményeit *mindenütt* létrehozni. Korábban talán politikai, vagy elvi okokból, netán mert nem jutott rá pénz; utóbbi másfél évtizedünkben a korábbi beidegzettség, a helyzet megszokása miatt, avagy a sok egyéb tennivaló vonta el a figyelmet róluk. Ám az is lehet, hogy illúzió minden lakott helyen önálló funkciójú önkormányzati művelődési otthont elképzelnünk, és mindegyikükbe függetlenített, képzett népművelőt állítanunk. Ha azonban mégis azt akarjuk, hogy mindenhol legyen¹¹ közösségi művelődésre alkalmas hely („közösségi tér”, ahogyan az újabb, e szakmára vonatkozó rendeletek fogalmazzák), akkor azt nem lehet másképpen elképzelnünk, mint *az általa érintettek önkéntességére és öntevékenységére alapuló társadalmiasított* formában, tehát a tevékenykedés iránt elkötelezetten érdeklődők aktív közreműködésével úgy, hogy a működésüket garantáló *szakmai segítségnyújtást* számukra mindenféleképpen biztosítjuk. Kitérőmben *másodjára* erről szeretnék szólni.

Az egyesületi intézményműködtetés

jeles, bár jobbára elfeledett hagyománnyal bír Magyarországon. Szerinte Európában így működnek ezek a nálunk hiányzó léptékű intézmények. Nem a megfelelő módon működő művelődési központjaink *helyett* kellenének, hiszen a hiányolt, a működtetésüket önkéntesekkel megoldó intézmények az *elsődleges* közösségi igények kielégítésére valók, míg ma meglévő felmenőik a *differenciált*, az eszköz-és szakemberigényes művelődési folyamatok/alkalmak megvalósítását végzik. Egyik sem teszi feleslegessé, és egyik sem helyettesítheti a másikat, sőt! Ha a közösségi működtetésű intézményből egy-egy nagyobb településen több lenne, az igények általuk is sokszorozódnak, amitől a városi művelődési ház igénybevétele megnövekszik. Az apró falvakban a társadalmiasítás eredményeképp sokasodó intézmények is új kulturális-művelődési igényt generálnak; a térségközpont kulturális-művelődési ajánlatát így többen fogyasztanak. Nem mond ellent egymásnak a több fokozatúvá váló intézményrendszer hasonlóan ahhoz, ahogyan a kerékpár sem tagadja a repülőt; és ha egymást nem is feltételezik, attól még mindkettőre szükség lehet. Bár mindegyikük közlekedési eszköz, ám másra valók.

A helyben lakók öntevékenységéből működtetett, a település önkormányzatától segített közösségi tér különös hozadékot terem; mindegyikük a *demokrácia műhelye* is. Az csak az egyik dolog ugyanis, hogy valaki zenél, táncol, barkácsol, énekel, verset mond, dzsúdózik, fotóz, focizik, rajzol vagy fest, amatőr filmet készít avagy bármi mást csinál benne; teheti ha van lehetősége, és különösen, ha akarja. Kaphat hozzá szakvezetőt, anyagot, fűtést, világítást és társakat, mint ma jobbra a nagyobb városokban. Ám *mindegyikük tag* saját művelődési otthona intézményfenntartó egyesületében; tag- (míg másutt részvételi-) díjat fizet, ám ez csak az egyik kötelezettsége. Részt kell vennie aktivitása/mániája megtervezésében és érdekérvényesítésében is. A ma hiányzó, bár most elképzelt intézményeknek nyilván maximalizált teljesítőképessége van szobái (termei, műhelyei) használatában ugyanúgy, mint az anyagi teherbírás terén. Bizonyos, hogy mindegyik szerveződés/aktivitás/tevékenység *a maga igényei szerint magának kívánja* mindenből a legjobbat és a legtöbbet; és bizonyos, hogy nem mindenki kaphatja meg mindazt, amit szeretne. De hogy *mennyi legyen az annyi*, az sehol másutt nem dől el, mint azon közgyűlések sorozatán, ahol valamennyi aktivitás megjeleníti és érvényesíti érdekeit.

Aztán egyszer csak kiderül valakiről, hogy nemcsak ügyes zenész, táncos, barkácsoló, énekes, versmondó, fotós, focista, rajzoló, festő, amatőrfilmes vagy bármi más, hanem ügyes *érdekképviselő* is. Ha nem tiltakozik, előbb-utóbb az intézmény elnökségében találhatja magát. Ha tetszik neki ez a szerep, könnyen delegálhatják a város, a megye, a régió kiépülő struktúrájába. És még ha nem is; azt valamennyien megtanulhatják a zenélés, a táncolás, a barkácsolás, az éneklés, a versmondás, a fotózás, a focizás, a rajzolás, a festés, az amatőr filmkészítés vagy bármi más közben, hogy döntéseik *felelősséggel* járnak, amihez közös bölcsesség kell. Hogy a közös bölcsesség nem magától, hanem a *kölcsönös tájékozódás révén* terem. Előbb-utóbb megtanulják az *együttműködést*, a másik ügyéhez való *toleráns* közelítést, a győzelmek és a vereségek elviselését. És azt, hogy közülük persze *egyik sem végleges* soha. Megtanulják, hogy *mindennek ára van*, s hogy a döntésük pénzbe kerül. Megtanulnak mérlegelni, dönteni és *nemet* mondani. Valaminek érdekében takarékoskodni, vagy éppen bevételt elérni. Megtanulják az *életet kicsiben*, saját művelődési otthonuk falai között úgy, hogy mindezek alkalmazását *azon kívül sem* felejtik el. E kívánatos intézmények így tulajdonképpen az élet tanítómesterei. Ezért is írtam volt, hogy a közösségi művelődés színterén túl a demokrácia műhelyei is.

Attól persze még messze vagyunk, hogy mindezek ezerszám legyenek; hogy mindegyiküket finanszírozza valamilyen állami normatív pénzügyi keret, hogy szakemberek százai segítsék munkájukat úgy, mint a boldogabb sorsú országokban. Hiszen még alig van belőlük néhány tucat! *Az azonban óriási eredmény, hogy a legújabb kori Magyarországon mégis (újra) léteznek a hely-béliek által vezérelt művelődési otthonok!* Megalakult ernyőszerületük, a Civil Közösségi Házak Magyarországi Egyesülete is, amely hasonlók alakításának segítségébe, egyidejűleg az így működő intézmények jogi, szakmai, anyagi helyzetének rendezésébe fogott.

Megindulttehátaközösségiművelődéshiányainak pótlása. Ideje elgondolkodnunk azon, hogy sokasodásukat miként szorgalmazzuk, és hogy ha már megalakultak, úgy miként juthatnak szakmai segítséghez különösen, hogy az *egyesületi intézményműködtetés leginkább az aprófalvakra, a városi perifériákra, tehát az eleddig elhanyagolt és intézmény-, és így szakmai tudáshiányos területeinkre jellemző*. A közösségi művelődés szempontjából évtizede, sok esetben fél évszázada kiüresített falvak (és városi településrészek) *önmagukra hagyva* csak hosszú évek múltán lesznek képesek *önmaguktól megteremteni* azt a sokszínű közösségi művelődési tevékenységlehetőséget, ami a helybéli polgárok képességfejlesztésében már ma is elemien fontos lenne. Az emberöltőnyi hiány beláthatatlan hátrányt teremtett az ilyen körülmények között élőknek, és *perifériára szorítja, nehezíti e térségek társadalmi, gazdasági felzárkózását, a tudásalapú társadalom ottani (fél-magyarországnyi) megteremtését*. A korábban említett kistérségi műhelybeszélgetéseink eredményeképp megfogalmazott

kistérségi fejlesztőprogramok

mindezeket együttesen kívánnak segíteni. Mindegyikük eltér egymástól, ami természetes, hiszen mindegyiket *más* fogalmazta a többiektől *eltérő* körülményei és lehetőségei között. Szándékaik azonban rokoníthatók. Hasonlítanak abban is, hogy a polgárok kulturális-művelődési *öntevékenységének* bátorításában és fejlesztésében, egyidejűleg a felkeltett aktivitás *szakmai segítségével* látják a megoldást. Ebbéli szándékuk kapcsolatot talál a közösségi művelődés hazai *régmúltjával* éppen úgy, mint napjaink *európai* tendenciáival. Némelyik már az itt leírtak szerinti *megvalósítás* stádiumába került, mások az éppen megérkezett támogatás kívánalma szerint némileg bővülnek, módosulnak.

Kívánatos lenne, hogy mindegyikük megvalósuljon. Nem csak azért, hogy néhány tucat településen perspektívát kapjanak a fiatalok, a munkát vagy társakat keresők. Nem csak azért, hogy újabb képzési, átképzési lehetőség, új amatőr művészeti csoport, filmklub, ifjúsági egyesület, közművelődési színtér vagy bármi más szülessen a helybeliek jó érzését, komfortérzetét, egymás megismerését, együttműködési készségét megismerendő és megteremtendő; tudását és készségeit fejlesztendő. Ezek mellett az is jelentős hozadék, hogy végre megtudjuk: *melyik elképzelés életképes és életrevaló; melyik az, amelynek megismertetését a későbbiekben szorgalmazzunk, tanulságait népszerűsíteniünk* kell. S megtudhatnánk végre azt is, hogy milyen eredmények milyen további megoldandókat teremtenek, s hogy mindezek megvalósítása mennyibe kerül.

Programjaink közülük a *derecskei*, a *komáromi* és a *lenti* a vonzásköri központ településének művelődési otthonára alapozza statisztikai térsége közösségi művelődési fejlesztését. A *dunaszentbenedeki* és a *túristvándi* nagy statisztikai térségéből csak néhány környékbeli falu közös kulturális-közösségi előrevitelét célozza. A *bokodi* egy már működő térségi struktúrát kíván a közösségi művelődés kistérségi fejlesztésére alkalmassá tenni. Több olyan programról

is számot adhatunk (a *kisbéri* térség, *Komárom* és vonzáskörzete, a *Vasi Hegyhát*, a *Felső-Kiskunság* esetében), amelyek közösségfejlesztési technikák alkalmazásával tervezik térségük kulturális előrehaladását. Kulturális-művelődési civil szervezőerőt teremtene a *kondorosi* és a *szigetvári* program. A turizmus erősítését használja térségfejlesztő erőnek az *egri* kistérségi szándék. Speciális térségi fejlesztőmunkát rögzít a *Bakonyzombathelyen* megfogalmazott terv; ők sajátos térségi szakiskola létrehozásától várják gondjaik egy részének megoldását.

A felsoroltak közül az alábbiakban öt kistérségi fejlesztőprogramot mutatunk be, valamennyi a Dunától keletre fekvő településeket érint.

Derecske kistérségi közösségi művelődési modell felépítését és működtetését tervezi annál is inkább, mert a jelenlegi közigazgatási reformok kapcsán a kistérségi feladat-ellátási rendszerből *kihagyták* a közösségi művelődést. A modell készítői ezzel is felhívják a figyelmet arra, hogy a vidék katasztrofális népességszökkenését *a rendszer felállítói tudomásul veszik, de nem a tendencia megállítására törekszenek, csupán a tényekhez igazítják* feladat-ellátási rendszereiket. Európában ugyanis olyan szakmai területek szakértőit hívják a rurális térségek népességmegtartásának elősegítésére, akikkel itthon *nem számolnak*. Ezek a területek a *vidékfejlesztés* és a *közösségi művelődés*. Közös szegmensük is van, az *ifjúságfejlesztés*. Modelljük e szakmai területek eszközrendszerének segítségével akar kistérségi szinten *a helyi erőforrások területi koncentrációjával* eredményeket elérni.

A fejlesztés alapfeltételei adottak: van egy kistérségi hatókörű kulturális szakmai háttérszervezet, egy kulturális, művelődésszervező, közösség- és vidékfejlesztő kht., mint a folyamat generálója és integrátora szakembereivel, infrastruktúrájával. Adottak a helyi döntéshozók, apparátusai, intézményei, a civil szervezetek, a vállalkozók.

A fejlesztőmunka első lépcsőjeként partnerkapcsolat kiépítésével olyan programokat indítanak, amelyek eredményeképp *a helyi szereplők és közösségeik képesekké válhatnak saját elképzeléseik megfogalmazására és projektek indítására*. A helyi döntéshozókat, a vállalkozókat és a civil szervezeteket integrálnák a közösségi gondolkodást szorgalmazó fórumok, tréningek, előadások, közösségi rendezvények mind a 11 településen. Konkrét mintaprojektet indítanak *Mikepércsen*. Itt a SAPARD program keretében megújuló közösségi ház napi programozását tervezik meg közösségi felmérés eredményeképp a lakosság aktivizálásával, a szerves közösségi gondolkodás újraindításával.¹²

Túristvándi. Programjuk *az egy környéket jelentő Túristvándi, Kölcse, Sonkád, Füledd, Kömörő, Tiszacsécse települések összehangolt közösségi művelődési fejlesztését* célozza. Az itt élő emberek nagy része a rendszerváltozás után elvesztette munkáját. A mezőgazdasági termékek piaca beszűkült. Mindenfajta közművelődési szervezet megszűnt. A gazdaság átalakulásával együtt járó

munkanélküliség a térséget súlyosan érinti, meghaladja a 25 %-ot. A lakosság nagy része alulképzett; csak 2,2 %-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Tanult szakmája 44%-nak, érettségije 13%-uknak van; 20,8 % csak általános iskolával, vagy azzal sem rendelkezik. Az új gazdasági környezet és az EU-tagság olyan újabb kihívások (magasabb iskolai végzettség kívánalma, magas követelményrendszer a vállalkozások területén, szakmai profizmus, „élethosszig tartó tanulás” stb.) elé állít mindenkit, ami elengedhetlenné teszi a humán erőforrás képességfejlesztését.

A közösségi művelődés fontos része a humán erőforrás fejlesztésének, hiszen az alapvető feltételek egy részének biztosításán túl nemcsak ahhoz járul hozzá, hogy a lakosság minőségileg jobb életet élhessen, hanem az ifjúsági korosztály „nevelésével” a fejlődési folyamat fenntartásához is. A települések fiataljai között nagy számban, közel 70%-ban vannak, akik nagyon rossz szociokulturális viszonyokkal rendelkeznek. Mivel az ilyen gyerekek a kortárs csoportokon keresztül szocializálódhatnak, *elengedhetetlen olyan ifjúsági közösségek létrehozása, amelyek kedvező irányba befolyásolják a települések ifjúságának mentális és emocionális képességeit.*

A projekt megvalósítási területéhez tartozó településeken a közművelődési feladatok ellátása négy településen megoldatlan. Korábban minden településen önálló szakembert alkalmaztak. *Túristvándiban* citerazenekar, ifjúsági klub, mozi, színjátszó csoport működött. *Kölcseben* klub, mozi, színjátszó táncsoport. *Kömörőben* népdalkör. *Sonkád*on, *Fülesden*, *Tizacsécsén* mozi és klub. *Sonkád*on és *Kölcseben* a betlehemes népi játékoknak is nagy hagyománya van. Ezek mára szinte teljesen megszűntek. A közösségek felbomlottak.

Az érintett települések e probléma leküzdésére és a hosszabb távú célok elérésének érdekében *egymással együttműködve közösen kívánják a közművelődési feladatokat ellátni.* Programjuk a hosszú távú közös közművelődési fejlesztési terv kidolgozása, a közművelődési hálózat és az együttműködés kialakítása. A projekt *első ütemét* jelentő egy éves időtartam alatt az egymással együttműködő települések közös közművelődési hálózat kiépítését valósítják meg, és elkészítik a települések közművelődés-fejlesztési tervét. Megbeszéléseket szerveznek az önkormányzati vezetőkkel, kidolgozzák az együttműködés kereteit, közös helyzetelemzést, szükséglet-felmérést készítenek. Feltérképezik a lehetséges partnereket. Civil térképet készítenek. A cél megvalósítását szolgáló tevékenységek kidolgozását közösségfejlesztő szakember segítségével képzelik el; ő segítene a további közös cselekvési terv, illetőleg a továbblépés alternatíváinak kidolgozásában.¹³

Felső-Kiskunság. A térségben lévő két, *egyesületi működtetésű civil közösségi ház és információs központ előtörténetének, működésének, eredményeinek széleskörű megismertetésével a térségben e működési forma népszerűsítése és elterjesztése a cél, olyan települések civil szervezeteinek aktivistái körében, ahol nincs közösségi szintér, ám erre vonatkozó szándékuk van.*

A Felső-Kiskunság központjában, *Kunszentmiklóson* általános művelődési

központ (ÁMK) működik, a helyi közösségek közösségi szintéren nem használják. A művelődési otthoni részegységnek jelenleg nincs szakmai vezetője. A térség települései közül *Tasson* nincs művelődési ház, mert eladták épületét, ám egy használaton kívüli moziépület még van, ami az önkormányzat tulajdonát képezi. A *Tassi Kulturális Egyesület* egy esztendeje működik, néhány nagyrendezvényt szervez. Két középfokú közművelődési szakember tagja az egyesületnek. *Kunadacson* a felújított művelődési házat a Felső-Kiskunsági Községi Munkások Egyesülete közművelődési feladatátvállalásban működtette két évig. Az Egyesületnek egy felsőfokú végzettségű kulturális menedzser tagja van. *Kunpeszéréren* az Együtt Kunpeszérért Egyesület egy évig működtette a művelődési házat teleház funkcióval is, részbeni közművelődési feladatátvállalással. Nincs szakmai végzettségű emberük. *Szabadszálláson* az önkormányzat intézményeként működik eredményesen a Művelődési Ház. *Szalkszentmártonban* korábban önálló művelődési ház volt, most ÁMK-ként működik, van népművelőjük. *Dunavecsén* az önkormányzat működteti az intézményt, szakmai végzettségű igazgatóval. *Dunaegyházán* van épület, de nem funkcionál. *Apostagon* is van művelődési ház, a könyvtáros vezeti. *Újsolton* nincs se intézmény, se közösségi tér. *Kunbábonyban* (a Kunszentmiklóshoz tartozó tanyabokorban) szintén nincs közösségi szintér. A településrészen a Közösen Bábonyért Egyesület működik 2004-től közösségi programokat szervezve.

Az elmúlt években szervezett fejlesztő kísérletek: 2000-ben *Tasson* az önkormányzat közművelődési rendeletét készítették elő a helyiek bevonásával közösségi munkások. A rendeletet a mai napig nem fogadták el. A mozi épületének közösségi térként és teleházként történő üzemeltetésére pályázat készült, amely elnyerte ugyan a támogatást, de az önkormányzat visszalépett a szerződéstől. 2002-ben *Kunadacson* valósult meg a Tassra tervezett program. A korábban vállalkozó által diszkóként üzemelt épületet lelakták, majd az önkormányzat felújította és 2002-ben a Felső Kiskunsági Községi Munkások Egyesületét bízta meg közművelődési feladatátvállalás keretében az üzemeltetéssel. Első évben 1 milliós támogatást és a rezsit 50%-át biztosította, bérleti díjat nem kért. Az egyesület egy foglalkoztatási program keretében tudta elkezdni a működést és a funkciók kialakítását. A második évben kicsit több támogatást adott, és egy közhasznú foglalkoztatottat biztosított, bérleti díjat nem kért, ám a rezsit nem fedezte. (Megvalósított funkciók: közösségi szintér biztosítása a helyi kezdeményezésekhez, saját kulturális-közösségi programok, teleház funkció, kávéház, papírbolt, helyi újság, falugazdász és agrárkamrai tanácsadó irodája, projektiroda, szociális szolgáltatások.) 2003-ban *Kunpeszéréren* kezdődött hasonló program. Az önkormányzat 300.000,- Ft-tal és a bérleti díj elengedésével támogatta a helyi egyesületet. A rezsit az egyesület biztosította, valamint készpénzt tett a programba. Külső támogatásból 4+1 főt foglalkoztattak. *Kunszentmiklóson* a Szülők Egyesülete teleház eszközpályázaton nyert. A helyet az önkormányzat biztosította, egy év alatt többször módosuló helyszínnel. Az ígért közösségi épületet nem tudta rendelkezésre bocsátani.

A Felső-Kiskunsági Községi Munkások Egyesülete egy másik forrásból nyert a közösségi tér felújítására támogatást. A Szülők Egyesülete a kunadacsihoz hasonló funkciókra keresett támogatót, de szándékuk nem sikerült.

Jelen programjuk projektbemutatót és elemző szemináriumokat céloz, kiadványt, honlapot, kapcsolatépítést, tanulmányutakat tervez; az új kezdeményezőket segíti közösségfejlesztő, szervezetfejlesztő munkával, képzéseket indít a kezdeményezők számára ott, ahol a majdani működtetők is részt vesznek az elképzések kidolgozásában, a működtetésre való közös felkészülésben.¹⁴

Kondoros. Feladatuk az évtizede működő egyesületük tapasztalatára és szervezőerejére támaszkodva *kistáji kulturális hálózat kiépítése* a fellelhető intézmények és a megszervezett civilek részvételével; kistérségi összefogás kialakítása, a kistérségi menedzserek kulturális területre való bevonása.

A program a szarvasi kistérségben *Csabacsúd, Kardos, Örménykút, Kondoros*, a békési kistérségben *Hunya, Kamut*, a békéscsabai kistérségben *Kétsoprony* településeket érinti, amelyek 12 km²-es körzetben helyezkednek el Kondoros körül. Népeségének elöregedése növekszik, nő a háztartások szétesése, emelkedik a gyermekét egyedül nevelő szülők száma. A családok életritmusa felgyorsult, a társadalmi minták és értékek átrendeződtek. A kistérségi koncepcióból általában kimarad a közművelődés. A civilek többsége gyenge és alulfinanszírozott. Régiós szintű, fiatalokra irányuló közösségfejlesztés nincs, az általános iskolából kikerülő fiatalok nagy részének egyetlen hétféle szórakozási lehetősége a vendéglátóegységek biztosította szolgáltatások. Rendszeres gyakorisággal megrendezett, a szabadidő hasznos eltöltésére irányuló térségi program nincs; helybéli is csak az egyházak, illetve néhány civil szervezet szervez. Szórványosan ifjúsági szubkultúrák jelennek meg. A kistérségben élők kirekesztődnek az információs társadalomból a megfelelő technikai háttér hiányában. Az érintett településekből kettőn van felsőfokú, egy településen középfokú közművelődési szakember, három településen pedagógus látja el a szervezési munkákat, egy településen óvónő végzi a kulturális tevékenységet. A településeken az önkormányzatok civil támogatást is biztosítanak, hiszen a közművelődési rendezvények civil támogatással valósulnak meg.

A program során alkalmazott módszerek: *szociológiai felmérés* (kérdőíves módszerrel a települések lakosait felkeresve, házról-házra járva végeznék a helyi erőforrások felkutatását, a programba bevonható leendő szakemberek megtalálását); *kistérségi kulturális adatbázis kiépítése* (a felmérés elemzése után településenként kulturális erőforrás térkép készítése); *kistérségi kulturális koncepció kidolgozása* rövid-, közép- és hosszútávon. A stratégiára alapozva településenként intézkedési terv és cselekvési program kidolgozása. *Közösségfejlesztés-képzés* (közművelődési szakemberek számára vezetéselmélet, szervezetalapítási ismeretek, pályázati író tréningek, csoportpszichológia, közösségfejlesztés, csapatépítés, jogi ismeretek); *személyes tapasztalat- és élményszerzés, klubfoglalkozások* (minden pénteken este 17-

22 óráig kínálnak tartalmas, kulturált szórakozási lehetőséget a térségi fiatalok számára a fent megjelölt módszerek alkalmazásával oly módon, hogy minden hétvégén más településen rendezik meg a kistérségi klubfoglalkozásokat. Céljuk olyan, a térségi fiatalokra építő közösségek szerveződésének a segítése, amely közösségek *a későbbiekben megfelelően megerősödve önszerveződésükkel, kreativitásukkal, közösségi gondolkodásukkal a saját közösségi igényük és szükségleteik megfogalmazásával, céljaik megvalósításával megfelelő humán erőforrása, fejlesztője lehet* településüknek. A helyi fiatalok részére a hétvégi szabadidős programok megválasztásához változatos; a kreativitást, a közösséggé-formálást elősegítő programlehetőségeket teremtenek képesség- és készségfejlesztő, ismeretszerző, az egészséges életmódra nevelő, a szabadidő hasznos eltöltésére irányuló programok szervezésével. A közösségi élményhez jutás lehetőségének megteremtését identitástudat-erősítéssel, a tolerancia kialakításával, az empatikus készségek erősítésével végzik. A társadalmi beilleszkedés elősegítését a korosztályt érintő kérdések felvetésével és megbeszélésével, a helyes önismeretet, önértékelést és önbizalom kialakítását és elmélyítését közösségi élményeken keresztül oldják meg.

Elvárható eredmény: kistérségi kulturális adatbázis kiépülése, kistérségi kulturális humán erőforrástérkép, kistérségi kulturális koncepció vázának felállítása, a kistérségi kulturális politikába a humán erőforrás aktív részvétele, Kondoros központtal a kistérségi kulturális politika generálása, a mintaprojekt publikálása.

A programot megvalósító szervezet a *Kondorosi Faluszépítő Baráti Társaság* 1992-ben szerveződött és 1995-ben egyesületi formát öltött. Olyan magán-személyek alapították, akik Kondoros kulturális életének fejlesztését, a település életének előmozdítását tűzték ki célul. A tagság 47 fős, akik a településhez vagy a környékhez kötődnek. Az egyesület folyamatosan szervezi a művelődési életet, és rendszeres programokat tart saját tulajdonú tájházában.

Az elmúlt két-három évben tevékenységi köre kibővült; a nagyrendezvények mellett a település civil életének átfogó segítségét, koordinálását is fölvállalták. Az egyesület (tevékenységének kiszélesítésével) hat év óta működteti saját *szlovák-magyar tájházát*. Itt a kiállítás mellett másik három helyiségben kapott helyet az egyesület *informatikai szolgáltató tevékenysége*, valamint irodája. A házat rendszeresen látogatják a diákok is. *Délutánonként 40-50 gyerek fordul meg, akik társasjátékoznak, az udvaron röplabdáznak, tollasoznak, kosaraznak, illetve számítógépeznek.* A fiatalok számára rendszeres *hétvégi-esti programokat* szerveznek. 2001-ben elkezdődött a helyi hagyományokra épülő *nyári táborok* szervezése a gyermek- és ifjúsági korosztály részére. A tájházban tartott fazekas- és fafaragó-táborban döntően hátrányos helyzetű gyermekek vettek részt.

Ekkor kezdődött el a település *kulturális feltérképezése* is. Ennek első fázisaként a község déli részén minden háztartásra kiterjedő *szociológiai felmérés* történt a művelődési, szórakozási igényekről és a helyi kulturális erőforrásokról. Az egyesület kezdeményezésére jött létre *három oldal – a civilek, a vállalkozók és az*

önkormányzat – részvételével az a „Jövőküldetés”, amely a település fejlesztését szolgálja. A havonta tartott megbeszéléseken sikerült kialakítani a rövid-, közép- és hosszú távú koncepció főbb vonalait, és megállapodtak olyan konkrét témakörök elősegítésében, mint a mezőgazdaság és az idegenforgalom. A *települési környezet fejlesztésében* már a játszóterek, utcabútorok kialakításáig jutottak, és pályázati pénzzel megvalósult egy tőrekonstrukció. Az egyesület környezeti ügyekben már korábban is rendszeresen tevékenykedett: faültetés, szemétszedési nap, temető rendbe hozása, a temető mögötti tó kitakarítása, fajátszóter létesítése, parkosítás stb. – ezekhez az önkormányzat rendszeresen ad gépeket, segítséget.

A tájház a közösségi élet tere, a helyi civil élet központja. A településen működő több mint harminc civil szervezet számára is helyet biztosít (közülük 21 bejegyzett jogi személy). A tájházban tartják *fórumaikát*, rendszeres és alkalomhoz kötődő *rendezvényeiket, összejöveteleiket*. Az is előfordult, hogy helyi egyesület itt alakult meg. Havonta rendszeresen szerveznek *Civil napokat*, amelyeket alkalmanként szervezett civil találkozókat egészítenek ki. Ezek lehetőséget teremtenek az *együttgondolkodásra*: a helyi egyesületek közötti *tapasztalatcserére, a közös munkára, valamint lobbizásra* (pl. az önkormányzatnál). Ez is hozzájárul Kondoroson a *sokrétű civil élet kifejlődéséhez*.

Egyesületük kiterjedt, *számítógépen alapuló segítő-szolgáltató tevékenységet* is végez. A teleház aktív működése óta nőtt azoknak a száma, akik a szolgáltatásokat a környező kistelepülésekről is igénybe veszik. Így szorosabb kapcsolat jött létre a környező települések egyes szervezeteivel is. Erre alapozva készítették el kistérségi középtávú stratégiájukat.¹⁵

Egri kistérség. *Két mikrotérségbe telepített fejlesztési irodával, a kistáj adottságainak összegzésével, kulturális és természeti értékeket bemutató térségi programcsomagok készítésével* növelnék a települések turisztikai vonzerejét az Eger Körzete Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás 19 tagtelepülésén: Eger városban és közvetlen szomszédságában lévő *Andornaktálya, Bogács, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralfa, Demjén, Egerbakta, Egerszalók, Egerszólát, Felsőtárkány, Kerecsend, Maklár, Nagytálya, Noszvaj, Novaj, Ostoros, Szarvaskő és Szomolya* településeken.

Az Eger Körzete Kistérségi Társulást alkotó 19 települési önkormányzat megyehatáron átnyúlva szerveződött önálló, saját perspektívát teremtő kistérséggé. A települések kiváló adottságú környezete elsődlegesen a turizmusnak kedvez. A természeti környezet az alapja az évszázados szőlő- és bortermelésnek. A kistérség összes települése része az egri és a bükkaljai történelmi borvidéknek.

A kistérség turisztikai adottságai kiemelkedően jók. Koncentráltan vannak jelen a természeti-táji és a történelmi-építészeti értékek, a turisztikai kínálat minden jelentősebb részterülete. A turisztikai információs rendszerek fejlesztése nélkül az adottságok azonban csak az esetlegesség szintjén maradnának, ami a hasznosítás hatékonyságát erősen rontaná.

Helyikezdeményezést követően máre lindították a kistérségi marketing programot, amelynek célja a turizmus élénkítés és az egységes kistérségi arculat kialakítása mellett az, hogy *erősödjön a térségben az identitástudat*. A célok megvalósulásához több kistérségi marketing-kiadvány készült el magyar, német és angol nyelven. E mellett fontosnak tartják az interneten való megjelenést is.

Kiemelt feladatként jelentkezik, és az idegenforgalomhoz szorosan kapcsolódik a társult önkormányzatok területén *a közművelődési feladatok megoldása, a helyi kulturális programok szervezése, a hagyományőrző csoportok életben tartása*. Erre a feladatra eddig nem tudunk forrásokat összpontosítani.

Programjuk tartalma: az egri kistérség 2 mikrotérségében a helyi humán- és természeti erőforrásokra épülve olyan fejlesztést terveznek, amely a mikrotérség *kulturális és idegenforgalmi szükségletét* egyaránt felöleli. A tervezett koordinációs irodák a mikrotérségek azon adottságainak fejlesztését végeznék, amelyek jelenleg *kihasználatlanok vagy alacsony színvonalon* hasznosulnak. A leendő irodák közül a *keleti (Noszvaj központtal)* főleg a gasztronómia, a kulturális hagyományok, a természetvédelem, a Bükki Nemzeti Park, az erdők, a lovas- és kerékpárútvonalak köré szervezhető programok szervezését, míg a *nyugati (Egerszalók központtal)* a kulturális programok szervezése mellett a gyógy- és termálvizek, illetve az egészségturizmus fejlesztését végelné. A helyi hagyományokra, kulturális értékekre épülő idegenforgalmat felhasználva céljuk és szándékuk a térségi bevételek növekedése, a térségben élők munkalehetőségének fejlesztése, és ezzel életminőségük javítása, népességük megtartása. Ennek érdekében *felmérik* a kistérségben található hagyományápoló tevékenységet folytató szervezeteket és embereket; amennyiben lehetséges, bevonják őket a kistérségi közösségi életbe. „*Műhely*”-munkák szervezésével konkrét projektek megvalósítását, a tapasztalatok átadását, a jövőbeni tervek megfogalmazását tervezik a térség turisztikai menedzsereivel, népművelőivel, programszervezőivel. *Komplex ajánlatokat* készítenek a települések attrakcióinak összhangjára épülve, amelyek figyelembe veszik a helyi, kistérségi fejlesztés környezeti, társadalmi, kulturális és gazdasági szempontjait. *Partnerkapcsolatokat* építenek az önkormányzatok, a vállalkozások, a civil szervezetek között. *Rendezvényeket, kiállításokat* szerveznek a kistérség természeti és humán erőforrásaira építve. *Információgyűjtés, adatbázis készítés, képzések, tanfolyamok szervezése* (pl. a minőségi vendégfogadás területén) ugyancsak programjuk része.

A megvalósítástól elvárt eredmények: aktívabb közösségi élet, a helyi programok színvonala és száma gazdagodik. A térség marketingje javul. A szabadidő helyi, „hasznos” eltöltésének lehetősége bővül. A térség vendégfogadó képessége fejlődik. Az üres épületek kihasználtsága megoldódik. Új partnerkapcsolatok alakulnak. A térség versenyképessége, vonzereje, ismertsége tovább növekszik. A turisztikai kínálat mennyiségében és minőségileg fejlődik. Az ár- és adóbevételek növekednek. Művelődési intézmények fejlődnek, szolgáltatásaik bővülnek, ajánlatuk színvonala emelkedik.¹⁶

Ahány kistáj, annyiféle fejlesztőprogram

szükséges úgy, ahogyan Varga Csaba mondta a '80-as évek elején a *balaton-szabadi falureform helyszíneit* meglátogatóknak,¹⁷ kérve őket, hogy ne másolják azt, hiszen a települések, körülményeik, az ott élő emberek és életlehetőségeik sokfélék. Ami valahol bevált, attól még *nem* másolható. A fejlesztés sikerét befolyásolhatja az abban közreműködők helyi elfogadottsága, habitusa. Befolyásolhatja a változtatásra való helybéli hajlandóság, egy-egy hangadó, véleményformáló személyiség hozzáállása és még sok minden más a hagyományoktól az éppen ott adott lehetőségekig. Amikor korábban arról szoltam, hogy fejlesztőprogramjaink célja az is, hogy 'megtudjuk, melyiket ajánljuk máshová', korántsem arra gondoltam, hogy a kezdeményezések szabadon áttelepíthetők, mint egy karosszék vagy egy almárium. Legfeljebb megközelítésük, gondolkodásmódjuk, eszközrendszerük.

Ezért kell csínján bánnunk a boldogabb sorsú országok tapasztalataival, eljárásaikkal honosításával is. Bizonyos, hogy az utóbbi fél évszázad számtalan sikeres közösségi művelődési kezdeményezést eredményezett odaát, a Lajtától nyugatra; és biztosak lehetünk abban, hogy a falusi térségekre, a mieinkhez hasonló településszerkezetekre is alkalmaztak sok bevált eljárásmódot. Ám egyikük sem másolható indigóval; mindegyiküket meg kell ismerjük, aztán össze kell vessük körülményeinket, adottságainkat az övékkel, aludnunk kell rá néhányat, és ha még ekkor is alkalmasnak látszanak, *logikájuk* honosítandó.

Nem kétséges, hogy szerte Magyarország kistájain és különféle kistérségeiben a fentiekkel rokonítható szándékok munkálnak, bár mások előtt jobbra titokban maradnak. Nincs olyan fórum, ahol ezeket közzétennék. Aki e szöveg olvastán kedvet érez ahhoz, hogy rokon törekvéseihez társakat kerítsen, szóljon. Az ismertett fejlesztőprogramok egyetlen előnye minden többivel szemben pusztán annyi, hogy a szándékok megvalósítói *rendszeres kapcsolatban állnak egymással*, a különféle helyszíneken találkoznak egyrészt azért, hogy a meglátogatott kistájak kezdeményezéseit részleteiben is megismerjék; másrészt, hogy tanuljanak belőle. Harmadrészt, hogy *erősítsék egymást* rokonítható szándékaikban.¹⁸

Utaltam már arra, hogy fejlesztőprogramjaink megvalósításának egyik célja éppen az, hogy a kistérségi, a kistáji, a 'járás' közösségi művelődés országos felkarolását megelőzően *annak költségeit megbecsülni* segítsenek. Az ugyanis nem lehet kérdés, hogy szükség van-e mindenütt a közösségi művelődés lehetőségeire. Az sem, hogy a települési perifériák szándékait valahonnan (és lehetőleg a legközelebről, tehát a körzetközpontot jelentő kisvárosból, nagyközségből) gyámolítani kell. Az sem lehet kérdés, hogy az országos lehetőségek költségeit kinek kell megteremteni. Azt viszont jogos kérdés (lehetne) a finanszírozó államtól, hogy tudja: *pontosan mit fizessen, s hogy pontosan miért és mennyit kell fizetnie*. Válaszokat csak úgy adhatunk, ha előtte próbát teszünk és számolunk.

Jegyzetek

- ¹ Beke Pál: *Kistérség, kistáj* = *Szín*, 2003. december (8/6) 1-6.o.
- ² Gergye Rezső: *Kistérség (kistáj, járás, város és vidéke)* = *Szín*, 2004. január (9/1) 3-4.o.
- ³ Kereszti Ferenc: *Műhelybeszélgetések a kistérségi közművelődésről* = *Szín*, 2004. május (9/3) 6-24.o.
- ⁴ Pósfay Péter: *A közösségi művelődés lehetőségének és/vagy megfelelő színvonalú működtetésének modellje* = *Szín*, 2004. március (9/2) 33-35.o.
- ⁵ Beke Pál: *Az aprófalvak, kistérségek, kistájak közösségi művelődése* = *Szín*, 2004. május (9/3) 1-5.o.
- ⁶ *Új utak a közösségi művelődésben I.-II.* 2 x 40 perces riportfilm Mezőkövesd, Szombathely-Herény, Kajdacs, Győrvár, Szombathely-Gyöngyöshermán, Börcs, Szombathely-Zanat, Oszkó, Kondoros, Komárom, Tiszacsécsé, Derecske, Nyíregyháza, Kisgyőr, Noszvaj, Egerszalók, Kádárta, Nagybjacs, Vasvár, Penyige, Sióagárd, Várgesztes, Kismarja, Dunaszeg, Túristvándi, Hajdúbagos szakmai-térségi megújulást jelentő munkáiról. Készítette 2004-ben a Magyar Művelődési Intézet „Látószög” Stúdiójában Nagy Attila és Tóth Zsóka.
- ⁷ *Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig, I.-III.* kötet, szerkesztette Pór Edit, Művelődéskutató Intézet, 1988.
- ⁸ Lásd például erre Bokor Béla – Mezei József: *Komplex kulturális modell-tervezet; az újpetrei gazdasági térség új közművelődési rendszere*, Baranya megyei Népművelési Tanácsadó, Pécs, 1978.
- ⁹ A magam részéről lásd erről például *Művelődési otthonok Budapesten – ma és holnap* = *Kultúra és Közösség*, 1975. 4. szám, 40-57.o.; *A jövő művelődési otthonainak funkcióiról* = *Budapesti Népművelő*, 1976. 1-2. szám, 9-14.o.; *Javaslat a városi közművelődés átalakítására (Pécs ürügyén)* = *Kultúra és Közösség*, 1989. 5. szám, 73-82.o.
- ¹⁰ *Statisztikai tájékoztató (a) közművelődési tevékenységről 2001-2002*, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2003.
- ¹¹ A '70-es évek végén úgy fogalmazott egy intézményfejlesztésről szóló, a Népművelési Intézetben készített dokumentum, hogy a közösségi hely a lakástól 10 perc alatt elérhető közelségben legyen. Ez azóta is illúzió. Megjegyzem, hogy pl. a *tanyaközpontok olvasókörei* vagy a kiegyezést követő időkben és a két világháború között telepített, a *tulajdonos által finanszírozott munkáslakótelepek kultúrotthonai* ezt a kívánalmat megvalósították.
- ¹² Jantyk Zsolt szövege alapján a *Közösségi művelődés a kistérségekben; fejlesztőprogram-gyűjtemény* című összeállításból: *Intézményi háttérű kistérségi közösségi művelődési fejlesztőmunka*, www.mmi.hu.
- ¹³ Lakatosné Sira Magdolna szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: A Túr-menti települések közművelődési hálózatának kiépítése*, i.h.
- ¹⁴ Mészáros Zsuzsa szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Civil közösségi házak, információs központok népszerűsítése*, i.h.
- ¹⁵ Kasnyik Magdolna szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Kistáji kulturális fejlesztés civil szervezőközponttal*, i.h. Civil szervezőmunkájuk miatt szervezetüket részletesebben bemutatam.
- ¹⁶ Hidvégi Éva szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Kistáji kulturális fejlesztőmunka turisztikai koordinációs központokkal*, i.h.
- ¹⁷ *Nevesincs kísérlet* = *Magyar Hírlap Képes Melléklet*, 1984. november 28, 8-14.o.; *Siómente Népfőiskola*, szerk. Varga Csaba, Népművelési Intézet, 1985.
- ¹⁸ A *Kistérségi Kulturális Fejlesztési Műhelyben* együttműködő szakembereket Kereszti Ferenc koordinálja a Magyar Művelődési Intézetben (1011 Budapest, Corvin tér 8.).

Lukáts János

Féja Géza és a Görgey-kérdés

A címlapon körszakállas, ősz férfiarc, oldalra kitekint a képből, kék szemet és szikár alakot sejtet. Első pillantásra lehetne az öreg Kossuth, pedig az öreg Görgey. És hogy hasonlít az öreg Fájára! Talán nem is véletlen a hasonlóság, mindhárman felső-magyarországiak.

Kossuth végigélte a századot, 1802-től 1894-ig, 1848-49-ben, élete csúcán 46 éves volt, utána még ugyanennyit élt emigrációban, száműzetésben. Távol hazájától, élethosszú kapcsolatot tartva a rajongott és elveszített nemzettel.

Görgey végigélt egy századot, 1818-tól 1916-ig, 1848-49-ben, élete csúcán 30 éves volt, utána még kétszer ennyit élt belső emigrációban, belső száműzetésben. Hazájában elszigetelve, állandó célpontjául kitéve kritikusan szeretett és szeretve kritizált nemzetének. Kossuth végzete az idegenbe rekesztettség volt, Görgey a hazai bezártság.

A második világháború utolsó hónapjaiban Féja Géza megírta Kossuth pályaképét. Az emberi alkat kibontakozását és az államférfiúi életútfordulóit. Nem erényeket, hibákat vagy ellentmondásokat emelt ki vagy simított el – a mozgatórugókat kereste. Egy nagy korszak névadó személyiségének a pályáját, amely nem független a korától, környezetétől, a kor eszméitől és hiedelmeitől. Nem független? Hiszen abban gyökerezik! A nemzeti tudatban és a történelemben, kora uralkodó politikai elveiben, a korszellemben és a makacs előítélet-hálóban. Fontosnak tartotta ezt a Kossuthot megrajzolni 1944-ben, egy a világosinál újabb és modernebb nemzetomlás idején. Fontosnak tartotta a nemzetet fölrazzó és győzelem felé vezérlő Kossuth alakját kifraggni, aki írt adóan és reményt nyújtóan intett majd' száz év távolából is. Túl egy vesztés és egy vesztesre álló világháborún, túl Trianonon, túl másfélmillió kitántorgón, túl a bekövetkezett német és a küszöbön álló orosz megszálláson. Szükség volt Kossuthra, még akár a csodaváróra is, aki karjaival akár „a menny leomló boltozatát” is képes fölfogni. (A kézirat azonban csak négy évtizedes lappangás után került elő az író hagyatékából, s 1987-ben jelent meg.)

Aztán Kossuth győzött... Nem a nemzet tudatában, ott már egy évszázada uralta a szíveket (kevésbé az elméket). Győzött és bekerült a nemzeti panteonba, ha nem is egészen a maga akaratából, de mint a felkelt nép legyőzhetetlenségének a példaképe. Nem volt igazán szükség a történelmi dokumentumokra és bizonyítékokra, inkább a centenárium érzelmi telítettségére. És persze Görgeyre, aki mögé mindazokat oda lehetett utasítani, akiket mégsem lehetett Kossuth mögé fölsorakoztatni. Mert a bukáshoz ugyanúgy nem dokumentum és bizonyíték kell, miként a győzelemhez sem, hanem bűnbak, áruló, sorscsapás. Sors mala, nihil aliud! – balszerencse, semmi más! Ez volt Görgey.

Amit a Kossuth-Széchenyi vita jelentett az 1840-es években (1848 őszeig),

ugyanazt jelentette, ugyanazt folytatta a Kossuth–Görgey vita 1848 ősztől 1849 őszéig és tovább. Nem tartalmában, hanem szellemében, nem a társadalmi haladásban és a nemzetépítésben, hanem a stratégiában és a hadvezetésben. A sanda ellensúlyt Kossuthtal szemben, az értetlenkedő, avított ellenerőt, az áskálódást és a sötét erők gyújtómedencéjét a szárnyalással szemben. Hiba lenne persze ezt az ellentétet a történelemben és az utókor tudatában 1945-től eredeztetni. Megvolt ez 1848 ősztől, megvolt Világostól, a honvédmenhelyek aggastyánjaitól, a doni katasztrófától a szerveződő szocialista néphadseregig. És nem az indulati politizálás túlfűtött személyeskedései közben, nem a kocsmasztalra bukó fők véleményeként, de alkotók és gondolkodók felelős állásfoglalásaként is, művek és lelkek konfliktusaként. Illyés Gyula már a Petőfi életrajzban útszéli módon denunciója Görgeyt, a mű igényességéhez képest méltatlanul (ráadásul Görgey nagyrészt mellékszereplő Petőfi életében és halálában). Később, a *Fáklyalángban* folytatja történelem- és jellemtorzító tevékenységét, miközben higgadt olvasással alig hihető, hogy Kossuth tirádáit ő maga is többre becsülné Görgey szikár érveinél. Németh László a „minőség forradalma” korai előharcosává formálja át Görgeyt (valójában inkább a saját képére), az *Áruló* látszatra talán árnyaltabb Illyés drámájánál, de eredményében talán még nála is drámaiatlanabb. Más Kossuth-életrajzírók még ezt a fáradságot sem veszik maguknak.

1974-ben írta Féja a *Visegrádi estéket*. Túl a népi mozgalom hullámverésén és kényszerű apályán, túl az ötvenes évek kötelező szegényparaszti optimizmusán és úrgyűlöletén, de túl a saját nagy eredményeket és nagy kiábrándulásokat hozó életének is a delén. Ez még „hiányzott”, ezt még meg kellett írnia, hogy az egyensúly megteremtődjék a saját pályáján – és bizonyosan a saját lelkiismeretében is. Hogy megírta a Kossuth-könyv ellenpárját, bravúros üveglapot tartva egy ellentmondásos korszak két ellentmondásos figurája közé, aztán hol az egyik, hol a másik köré csoportosítva azokat a bizonyos dokumentumokat és bizonyítékokat? Nem. Nem egészen! S ha mégis pöröl a két könyv egymással, tudjuk be e pör hozadékául a megírásuk közt eltelt időt, a merőben más történelmi szituációt és a megszenvedett tapasztalatokat. Meg azt a hangsúlyozandó körülményt, hogy Féja Géza lélekelemző jellemrajzot készít, és nem eseménytörténetet szerkeszt.

Kilencven is elmúlt már a törhetetlen szellemű, testi és lelki erejű tábornok, a visegrádi remete, amikor számvetésre készül élete értelme és tragédiája ügyében. Nem először, de alighanem utoljára. Alkalmi támadókkal és törleszkedő védelmezőkkel százszor is megtette már ezt az elmúlt hatvan évben, most azonban bizonyosságot akar. Az egyetlen hiteles személyt hívja segítségül, a koronatanút, Kossuthot. Mit számít, hogy Kossuth már két évtizede halott, s ugyanúgy belekövesedett az emigráns kormányzó maszkjába, mint Görgey az árulóba!

Nehéz napok és nehéz esték ezek, az aggastyán korú tábornok emlékezik és hadakozik, érvel és cáfol, hitet tesz és hitetlenkedik, szellemét az egyetlen célra mozgósítja, amiért érdemes még élni, és amiért nem szabad még meghalni: hogy

bizonyítsa igazát, emberi tisztességét, hogy a leghitelesebb véleményalkotó is elismerje: megcselekedte vállalt kötelességét. Tizenkét estén át megjelenik Kossuth, az ellenfél, a barát, a pályatárs, a vetélytárs, ezek a megnevezések azonban semmitmondóak, a két férfi kapcsolatát naponta, sőt akár mondatonként kell újra szőni és bontani. Hat évtizeddel korábban történt, és alig másfél évig tartott, mégis: ezért éltek mindketten közel egy évszázadot. A szabadságharc hadtörténete elevenedik meg újra, eseménytörténete, szikár dokumentumai és fullánkos pletykái, a szavak a történelem bölcs értelmezéséről és a rendkívüli emberek napi gyarlóságáról egyaránt szólnak. Feladatuk volt, kötelességük, küldetésük: országkormányzás, honvédelem. Egy nemzet sorsának a formálása, amelyet mindketten forrón és hitelesen szerettek, amelyért élni tudtak, de halni nem. A túlélés megfosztotta őket a hősi halál kecsegtető lehetőségétől, s egyúttal rájuk rakta a hősietlen polgári lét „nyűgét s nyilait”.

Kossuth többnyire vádol, lelkesen és igaza tudatában, távlatosan és jövőbe tekintően. Görgey értelmez, pontosít, józanul és visszafogottan. Van mit visszafognia, Kossuth szavaiból árad felé a szemrehányás, a bizalmatlanság, az eljátszott barátság keserősége. Görgey a fegyelmet és a kötelességtudást abroncsolta a benne is zabolátlanul működő indulatokra. Napról-napra harcolják, szenvedik és bizonyítják végig a másfél évet. A kimondott szavakat és az elhárított gondolatokat, a meglépett lépéseket és az egy helyben topogásokat. Persze egymást vonják kérdőre, hiszen példátlan, ami történt: a nemzet élethalál harcának másfél éve során az ország kormányzója és a hadsereg főparancsnoka összesen ötször találkozott személyesen, az utolsó találkozás a bukás előestéjén esett. Nem ugyanazt a nyelvet beszélik, ezen a bolygóközi távolságon, mentalitásbeli különbségen bizonyosan Kossuth harctéri látogatásai ugyanúgy nem segíthettek volna, mint Görgey tisztelgő látogatásai a kormány éppen aktuális tartózkodási helyén (Pest, Debrecen, Pest, Szeged, Arad). A közösnek mondott cél ideális esetben is aligha tette volna a két férfit egyazon kerék küllőivé. És hát 1848-49 – minden nagyszerűségével együtt – súlyos történelmi terhekkal viaskodó időszak volt.

Az utókor olvasóját megszállja a döbbenet: alig van a fővezérnek olyan cselekedete, amelyet helyesen ismerne a kormányzó, és alig van a kormányzónak olyan elképzelése, amellyel egyetértene a fővezér. Hiba, tévedés, félremagyarázás, bizalmatlanság, de még inkább pletyka, szándékos elhallgatás, a lejárátás szándéka. „Ezernyolcszáznegyvenyolc, te csillag!”

Féja Géza okos, bölcs öreg, és sokat tapasztalt 1974-ig. Angyal és ördög – tudja – nincs a történelemben, vagy csak ritkán. Figurájuk akkor sem lenne hiteles, ha a korábbi ördögöt operálná át angyallá, vagy fordítva. Eszébe sincs az ilyesfajta történelmi műtétek számát szaporítani, főlős számban fordultak elő a megelőző években. A hasonlatnál maradva: Féja lemossa az arcokról a kormot, és lemossa az aranyport. És talán ugyanilyen fontos: nem ajánlja az angyalság és az ördöglét helyett a kétes érvényű és elvtelenül kényelmes közéletet sem. Az igazság alkalmanként máshol és máshol van, ezt a történész dolga megkeresni, közhírré tenni és stabilizálni, hogy be ne szennyeződjék

korommal, aranyfüsttel. Féja megkérdőjelezi Görgey áruló voltát, ehhez még 1974-ben is bátorság kellett, talán nem életét és szabadságát veszélyeztette, aki ezt megteszi, de hitelét igen. Hasonló módon bátorság szükségeltetett (mindenkor Magyarországon) Kossuth csálhatatlanságát kétségbe vonni. Ez utóbbit nem is teszi meg Féja, nincs rá szüksége.

Kossuth és Görgey rendszeres, személyes találkozója nyilván nem oldotta volna föl a két öntörvényű fő gondolkodásbeli különbségét, de a személyes találkozás kiküszöbölt volna egy sor zavaró tényezőt. Olyan alantas és mellékes tényezőket, amelyek összességükben már alkalmasak voltak történelmi események befolyásolására és megváltoztatására. Nem Kossuth hiúsága és nem Görgey makacssága volt végső oka a kapcsolat megromlásának és – kis túlzással – a szabadságharc elbukásának, hanem az a kisszerű, tehetségtelen és felelőtlen hivatalnok- és katonaréteg, amely mindkettőjüket körülvette.

A magyarországi politikai felfogás évszázadok során kétségkívül elszokott a felelős, higgadt és eredményes politizálástól. A sérelmi szemlélet a maga defenzív, opportunistikus és kétkulacsosságra kényszerült módján inkább a megkapaszkodást, a túlélést és a bajok kisebbítését szolgálta. Kultúrájához is sokkal inkább a prókatori szófaragás, a „sub rosa” szemlélet tartozott, a tettek rezisztenciája és kevésbé a végrehajtása. Ez a korszerűtlen – s a szabadságharc viszonyai között egyenesen ártalmas – szemlélet természetesen Kossuth és Görgey jellemétől sem volt idegen, és tetteikben, gesztusaikban is megmutatkozott. A kormányzó ékesszóló levelek százaival bombázta a tábornokot, olyan ügyekben, amelyek egyetlen személyes találkozóval megoldhatók lettek volna, Görgey viszont kiáltványaival és titkos tárgyalásaival keltette föl maga ellen olyan bizalmatlanságát, akiknek egyetlen mondata vagy gondolata sem élte túl másféléves forradalmári közszereplésüket.

A fegyelmezett ügyintézés, a modern szakmai felkészültség sok esetben nem volt sajátja a forradalmi kormánynak, különösen a Szemere Bertalan nevével jelzett kabinetnek. A tespedéstől, a tehetetlenségen át a nyílt szabotázsig mindaz fölélhető ebben a kormányzati tevékenységben, ami rövid úton, törvényszerűen vezetett a tárcák és az ország csődjéhez. A megszólított nép egyik része az ígérek be nem váltása miatt volt csalódott, a másik része félt ugyanezen ígérek beváltásától. Mindehhez társult a hadiállapot, a zsugorodó hátszág, a nemzetiségek öntudatra ébredése, amely gyilkos, magyarelles erőszakhadjárattá fajult. Aligha volt tehát esélye a szabadságharcnak a győzelemre, vagy legalább is elfogadható tárgyalási pozíció kivívására. Mindezzel az utókor száz év után már tisztában van. Vagy talán tisztában volt 1848-49-ben is, pontosan látta, vagy láthatta volna a tornyosuló felhőket, a megoldhatatlan dilemmákat. Csak éppen mást akart látni: rend nélküli szabadságot, szenvedés nélküli győzelmet. Hősiességet, amelyért babér jár, mint az ókori stadionokban.

Kossuth ne látta volna mindezt? Bizonyosan látta, de átnézett fölötte. Hitte: mindenkit olyan láng és nemes hit emel, mint őt. Hitte: elég a szép szó és a tiszta eszme, ettől munkára kap a basáskodó miniszteriális beamter, és leborul előtte szerb, tót, román, Windischgräetz. Túlságosan tisztán hitte, nem jól hitte.

1849 augusztusában minden összeomlott, Kossuth elmenekült, megbocsátották neki. Magával vitte a koronát, aztán mégsem vitte magával, megbocsátották neki. A törökhöz menekült, mohamedánhoz, a Balkánra, megbocsátották neki. Fél évszázadot élt még, visszasírták.

Görgey ne látta volna mindezt? Hogyne látta volna, undorral elfordult. Hitte: mindenki olyan fegyelmezett és bátor, mint ő. Hitte: elég a gúlába rakott fegyver és a kötőféken vezetett hadimén, megrendül ettől a látványtól a nehézkes osztrák cserepár, kegyelmet jár ki érte a gavalléros Paszkievics. Túlságosan tisztán hitte, nem jól hitte. 1849 augusztusában minden összeomlott, Görgeyt internálták, nem bocsátották meg neki. Társait kivégezték, ő életét megkapta alamizsnaként, nem bocsátották meg neki. Internálása letelvéen – hazatért, és közpolgárrá változott, nem bocsátották meg neki. Hatvan évet élt még, árulóvá bélyegezték.

Kossuth mindig és mindenkéül fölötte bízott önmagában, nem bízott Görgeyben, nevezte nyilvánosan árulónak, nevezte személyesen harcostársának. Melyik volt az igazi véleménye? Így volt politikus, vagy – szebben mondva – így volt hasznos az „ügynek”? Vagy maga sem volt biztos Görgey megítélésében, mérlegelve nyelve gyanánt ingadozott ez a kormányzói vélemény?

Görgey mindig és mindenkéül fölötte hitt a saját igazában, önmagát soha nem tartotta árulónak. Kossuthról szólt elítélő szavakat nyilvánosan is, nevezte harcostársának személyesen is. Melyik volt az igazi véleménye? Így volt katonás, vagy – kényszerből-undorból – így üzent és így nyúlt át a kormányzat feje fölé?

Fájlalta Kossuth, fájlalta Görgey... Volt mit, a század legnagyobb magyar vállalkozása bukott el. Nem, talán nem az ő összefogni képtelen jellemkülönbségükön, hanem máson. És másokon. Talán bukásra ítéltetett már megindulása előtt, talán március 15-én bukott el, talán Schwechátnál, talán Budánál, talán Temesvárnál, vagy Világosnál. A kortársaknak és az utókornak nevek kellene, akiket imáikba és átkaikba foglalhatnak, talpalatnyi földek, ahová letérdelhetnek és virágot tehetnek le. Kardpengék, véres ingmellek, „szirmok, virágok, koszorúk”.

Csak nem szembenézni! Csak nem beismerni az önzést, az áldozatra képtelenséget, a hozzá nem értést. Mindazt, ami a szirtek között, ami az óriások között a mélyben van. Ahol a hidaknak kellene lennie, az átvezető ösvényeknek, amelyek elvezetnek ember és ember, magyar és magyarországi, kormányzó és táborszó között.

A bajkeverő politika oly igen összeforrott a magyar történelemmel, Féja 1974-ben ijesztő elevenséggel mutatja be a százhusz évvel korábbi helyzetet. Mi változott? Változott bármi is? Erről nem szól Féja, de szól – mert szól! – a nemzet fölé idehaza és a távolban virrasztó két „örökös” aggastyán: Kossuth és Görgey.

Bertha Zoltán

Fekete-piros versek költője

„Tekintete: tiszta, inkább szelídnek, békésnek mondható. De hegyi tóra emlékeztető szeme sarkában az öröm mellett a nyugtalanság, a konokság ráncai jelzik: szemmel tartja a világot, a pásztortüzek füstjét és az atombombáét egyaránt.” Az erdélyi magyar költészet egészéről vallja ezt Kányádi Sándor, de a sugallatos jelképiségével együtt pontos és lényeglátó jellemzésbe mintha az önarcképét is belerejtette volna. Mert ő, a kortárs erdélyi és egyetemes magyar líra kiemelkedő mestere, írói emberi habitusában és életművében csakugyan szinte megtestesíti ezeket a jellegzetességeket. Azokat a szemléleti vonásokat hordozva, amelyek a kisebbségi helyzetbe taszított nemzetrész sorsos öntudatát és keserű léttapasztalatokkal teli önértelmezését az embersors és a mindenség univerzális horizontja felé tágítják: az erdélyiséget (Áprily Lajos érzékletesen szép kifejezése szerint) „világfigyelő tetővé” emelik. A varázslatos transzszilván tájakon kiteljesedett archaikus és történelmi érték hagyományok emberi mélységeit és szellemi magaslatait, a sajátos közösségiség, a „provincia” összes gondját-kínját és kultúrateremtő azonosságjegyét vállalva – messze távol bármiféle „szemhatárszűkítő provincializmustól”. És a különleges értékbirodalom minőségmegtartó erejével figyelmeztetve a méltó humán létezését bárhol és bármikor fenyegető, sértő veszedelmekre.

A 75. születésnapját ünneplő Kányádi Sándor ma az egész magyar nyelvterületen, a legszélesebb olvasóközönség körében (de idegen nyelvekre fordított verseinek nagyszámú kötete révén sok más országban) is az egyik legközismertebb, legnépszerűbb, kivételesen szeretett és klasszikusként megbecsült alakja irodalmunknak. Lírája olyan vallomások sorsköltészetként is értékelhető, amelyben a személyiség élményi-hangulati változásai katartikus erővel sűrítik magukba és sugározzák át a karakteres székelyföldi, erdélyi és romániai (és általában az elszakított) magyar kisebbségi, sőt a teljes Kárpát-medencei és összmagyar nemzeti közösségi-históriai életérzések legmeghatározóbb fajtáit. Amely a kollektív lelki- és önismeret lenyűgözően gazdag tárházát felépítve ébreszt rá identitásunk alapvető érvénytartalmaira – szuverén esztétikai világképének felkavaró mélységperspektíváin keresztül. Feltárva és teremtő poézisba foglalva mindazt, amit ez a nép megélni, megszenvedni és elviselni kényszerült megpróbáltatásai során az utóbbi fél évszázad korvalóságában. Krónikási és konfesszionális hitelesség egyesül Kányádi verseiben, midőn az egyéniség szubjektív érzelmszféráiban és morális-gondolati üzeneteiben megrendítő szuggesztivitással szólal meg a közös sors tudat – az azonosulásban megnyilatkozó képviselő vagy a helyzetkritikai rámutatásban kifejeződő küldetés hangja.

Az udvarhelyszéki, református többségű – s a felekezetek és népek közötti testvériességre példát adó – Nagygalamfalván, székely földműves gazdálkodó családban született a költő 1929. május 10-én. Háborút megjárt édesapja igazi írástudó, könyvtisztelő ember, akiről riportszociográfusok is megemlékeznek. Kányádi Miklósnál a tisztesség szinonimája a munka, de egyúttal a „könyv az ő istene, az értelem” – írja róla Cseke Péter felidézve néhányat bölcs mondásaiból: „olyan a ház könyvek nélkül, mint az ember lélek nélkül”; „olyan erő lakozik az énekhangban, hogy az a legnagyobb kétségbeesés és nyomorúság közepette is a szivárvány hátára emelhet bennünket”. Nem csoda, ha fia később, a 21. század elején kedélyes komolysággal és mélyértelműséggel így nyilatkozhatott: „A múlt században, meggyőződésem, hogy Magyarország – a »haza a magasban«, ahogyan Illyés Gyula fogalmazta – Bartók Béla volt, Kodály Zoltán volt, Kós Károly és Márton Áron püspök volt, és édesapám volt!” Aki számára tehát a szülői háttér, a Küküllők, a Nyikó, az Olt, a Maros, a Hargita övezte belső-erdélyi tájhaza, a nehéz falusi élet és a paraszti világ szilárd erkölcsi értékrendje mind-mind olyan tiszta bensőségérzetet, útmutató biztonságot és biztatást nyújtott, amely elkötelező hatásával nemcsak megalapozta, de végig is kísérte létszemléletének alakulását. („Becsületből, akit innen / tarisznyáltak, azt egykönnyen // nem fogja az élet piszka, / mert itt még a sár is tiszta” – stilizálja-kristályosítja az otthonos emberség őseredeti követelményét megejtően természetes-üde életigazsággá; máshol pedig a dolgos, egyszerűségében is fölemelő együvé tartozás lélekmelegéről fogalmazza: „Az a környezet, amelyből származom, önmagában is közösségi gondokat felvállaló mikrotársadalom volt, tehát már eleve, a szülői házból magammal hoztam ezt a közösségi, közteherviselési gondokból való részeseledést. Az én gyermekkoromban még élt a székely közbirtokosság, élt és mind a mai napig él a kaláka is, az egymáson segítség sajátos formája... hát nálunk senki nem épített egyedül házat.”) Iskoláit szülőfalujában, majd (megszüntetésükig) a székelyudvarhelyi református kollégiumban, illetve a római katolikus főgimnáziumban végezte, ipari líceumban érettségizett, azután Kolozsváron fél évig a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolára járt, majd a Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar szakos tanári diplomát. Különbféle szerkesztőségi munkákat (*Irodalmi Almanach, Utunk, Dolgozó Nő*) követően az utóbbi időszak talán legkiválóbb gyermekirodalmi lapjának, a magasrendű, minőségi anyanyelvőrzésben miszsiót betöltő kolozsvári *Napsugár*nak lett belső munkatársa 1960-tól három évtizedre, nyugdíjazásáig.

Kányádi Sándor indulása a második világháború után fellépő erdélyi írógeneráció friss lendületéhez kapcsolódott, nemkülönben a társadalmi reményeségek és bizakodások keltette derűs és energikus hanghordozáshoz. Sütő András, Székely János, Szabó Gyula, Fodor Sándor, Beke György, Páskándi Géza és mások nemzedéktársaként az ő megszólalását is az egyén és közösségi létesílyekbe, a szociális és nemzeti méltányosság lehetőségeibe vetett harmonikus hit és életkedv, a kitárulkozó és értéktelített vitalizmus intonációja

irányította. Első kötetében (*Virágzik a cseresznyefa*, 1955; *Sirálytánc*, 1957; *Harmat a csillagon*, 1964) a népi környezetet a Petőfi-Arany-hagyományból táplálkozó érzékletes-erőteljes lírai realizmus meg az illyési leíró konkrét tárgyiaság szemléletmódjával élénkíti elénk, s a könnyed népdalszerűséget a természetesség bája, a valóságközeli érzelmek megrázkódtatója, a gyökeres hovatartozás-tudat, a kötődés-élmény, az öntanúsító hűség elemi öröme lengi át. Az ütemhangsúlyosan ritmikus, rímes-dallamos versmenet lágy hajladozását, az egyszerre megragadó naivitást és árnyalt vallomásokkal sugárzó versbeszéd modalitását az elfogulatlan várakozás, a mesterkéletlen ragaszkodás, a hamisítatlan, genuin szülőföldszeretet átító légköre övezi. A természet-, táj- és életképi, zsáneres megjelenítésekben, kisportrékban, idillekben, üde helyzet és hangulatrajzokban, anekdotikus-humoros eseményábrázolásokban, mesei vagy balladés történetelbeszélésekben a látványfestés érzékenysége és szemléletessége kezdettől kiterjed a gondolat, a mondandó transzparens tónusaira is, de aztán a dalforma a láttatás közvetlenségétől még inkább az átvitt, megrétegezett jelentésképzés felé mozdul, s fokozatosan a hangnem is egyre borúsabbá, tűnődőbbé, komorabbá: poétikai értelemben egyre elégikusabbá válik. A metaforikus, allegorikus, szimbolikus képi sűrítés a plasztikusan valóságos lírai szituációk intellektuális és esztétikai súlyát rendre megnöveli, azokat távlatos asszociációkkal dúsítja, jelentéssokszorozó képzettartalmakkal gazdagítja.

A hatvanas–hetvenes évek újabb verseskönyveinek (*Kikapcsolódás*, 1966; *Függőleges lovak*, 1968; *Fától fáig*, 1970; *Szürkület*, 1978; *Fekete-piros versek*, 1979) nyelvezetében előtérbe kerülnek a modern szövegalkotó eljárások, a markáns (a központozást elhagyó, enjambementokat kígyóztató) szabadversek technikák, az idő- és térfelfogás dimenziói kitérnek, a nagyszabású kompozíciók szövetébe intertextuális utalások, vendégszövegek, széles kulturális és történelmi jelentésmezőket bekapcsoló szövegbetétek épülnek. Kibontakozik az avantgárd jellegű mozaikos montázsvers, a szimfonikus (polifonikus) zenei struktúrájú költemény – s az összetett nyelvi alakzatok vibráló feszültségében drámai küzdelemversek, látomásos példázatversek és végső egzisztenciális kérdéseket faggató gondolati-filozofikus poémák keletkeznek. Ilyen például a *Fától fáig*. Benne a folklorisztikus atmoszférát árasztó eseménysor mitológikus és bölcséleti holdudvarú jelenéssé lényegül. Az esteledő erdőben elcsatangolt lovait kereső kislány – akinek ijedelmes felbolydultságát, szorongató riadalmát a tudatmélyi vízióktól a játékos gyermekmondókákig minden olyannyira rejlő lélektaniséggel vetíti elénk – mintegy a létértelemkeresés őstoposztját személyesíti meg; s mint ilyen hiposztatikus vagy archetipikus példajelenség a kilátástalansággal, a körülmények mindennemű romlásával szemben is a botladozó továbbhaladást választja, vagyis az egyszerű lemondás, önfeladás – a semmi, a nemlét nyugalma – helyett az életelví, az elementáris életöztönből fakadó küzdelemfolytatást. S ez az ösztökélő erő meghaladja, legyőzi az egzisztencialista okoskodás logikailag indokolható következtetéseit, engedelmessé (az esélytelenség belátása ellenére, valami abszurd „sziszüphoszi” méltósággal, „heroikus pesszimizmussal”) a nem-racionális túlél-

lés és megmaradás parancsának, miképpen a madáchi végszituációban is a hideg értelemmel szembeszegül az egyszerre tudatalatti-ösztöni és tudatfölötti-transzcendentális ősbizalom. Hasonló megtisztító-eszméltető balladisztikus katarziszban, misztériumban részesítenek azok a mezősegi, fekete és piros színű népviseletbe öltözött széki cselédlányok, akik az ősi kultúra, a néptánc, a rituális szokásrendszer fenséges folyamatosságát biztosítják – szülőfalujuktól elszakadva, zene és énekszó nélkül, a nagyváros (Kolozsvár) betonjárdáján is táncra perdülve (*Fekete-piros*). A mégis-kitartás, a csendes helyállás, a rendületlen identitásőrzés hétköznapi apoteózisát igazolják ezek a magatartásformák élet és halál, gyász és szerelem, „Koporsó és Megváltó-jászol” összeérő végletei között – az egyre könnyörtelenebbül ember- és magyarelles közegben, a hetvenes-nyolcvanas évek fojtogató és az elviselhetetlenségig-tűrhetetlenségig fajuló Románia nacionálkommunista diktatúrájában.

Az erdélyi magyarság állandósuló sorsnyomorúsága a kettős (az egyszerre emberi-társadalmi és etnikai-nemzetiségi) elnyomás és kiszolgáltatottság katalizmaiban: maga a szenvedés pokla volt. A totalitarizmus sovén kisebbséggyűlölő paranoiája a mindenpercnyi megfélemlítés iszonyatával sújtott milliókat. A terror, az üldöztetés, a rettegés légköre uralkodott el, félni kellett a valóságos fizikai nyomortól, éhezéstől, a hatalmi erőszakszervezetektől, szokásossá vált a besúgás, a feljelentés, a házkutatás, a megfigyelés, a házi őrizet, a telefonlehallgatás, az útlevelemegvonás, az államhatósági kihallgatás és kínvallatás. Egyre dühödtebben folytatódott a történelmi magyar települések, városok betelepítési-beolvasztó politikával való elrománosítása, az identitásvesztő asszimiláció felgyorsítása a drasztikus homogenizációval, a történelemhamisítással, a történelmi múlt emlékei elleni hadjáratával. Fokozódott a kisebbségi magyar kultúra intézményeinek (iskolák, egyházak, művelődési szervezetek, kiadványok) erőszakos elszorítása vagy szétverése, a magyar anyanyelvűség visszaszorítása, elszórványosítása, „elcsángósítása”. Vagyis a pusztító jogfosztottság és kismimizettség, a fullasztó szabadsághiány és megaláztatás (Tókes László szavával: az „etnikai tisztogatás”, Sütő András [a „siculicídium”, a „székelyöldöklés” mintájára képzett] kategóriájával: a „hungarocídium”) az élet minden területén. El egészen a tömeges külföldre menekülés kényszeréig, a magyarság lélekszámának rohamos csökkenéséig s a gyalázatos teljhatalmi zsarnokság eszelős tombolásáig: a nyolcvanas évek végén a falurombolás megkezdéséig. Ebben az évtizedben Kányádi Sándor sem publikálhatott már a saját szülőföldjén, s – tiltakozása ellenére – meghívásos külföldi utazásait is gátolták.

A kínzó szorongattatás összes gyötrelmes stációjával szembenező, nyelv- és nemzetföltő, a metafizikai szubsztancialitással bíró nyelviséget védő (mint a *Noé bárkájába* az utolsó tájszót is behordani, s így átmenteni kívánó) költő az elégikus-rezignált számvetés, a dokumentatív-tényrögzítő lírai beszámoló, a létösszegző panaszdal, históriás és siratóénekének számtalan műfajtipusában örökítette meg a kétségbeesés tébolyító végső lélekállapotait. Hogy „vagyunk amíg / lenni hagynak”, s hogy „én vagyok a fehér néger / nem a bőröm nyelv-

velem néger”. Megrendítő helyzetképek „dokumentarista” sorozatában idézi fel a „nyelvben bujdosás” kálváriáját, az omladozó templomok, főlészántásra ítélt temetők, korhadó falú öreg iskolák láttán felfakadó fájdalmat („isten csodája hogy vagyunk”), az önemésztő, önmegszégyenítő, méltóságtépázó kisemberi rémület szüntelenül ismétlődő pillanatait. Személyes és történelmi élménymotívumok, emlékmozzanatok, reflexiók hatalmas ívű kompozícióba ötvöződő szintézise a *Halottak napja Bécsben*, ez a Mozart *Rekviemjének* zenei szerkezetével is összevethető alkotás, amely a Nagy László-i, Juhász Ferenc-i vagy Szilágyi Domokos-i „hosszúvers”, „hosszú ének” egyfajta modern egyéni poétikai változatoként szintén az archaikus népművészet, népköltészet és népi erkölcsi tradíció mélységeit forrasztja szervesen össze a magaskultúra, a magasművészet európai értékminőségeivel: mintegy a „bartóki modell”, „bartóki szintézis” új példajaként, megvalósulásaként. Fohász, könyörgés, önmegszólító belső monológ, személytelen, „konkretista” tárgyiasság, kollektív ima, regölésrészlet és -parafraízis, ősrituálé-reminiszcenciák (a vízen úszó koporsó – a vízre temetkezés – látomásában), mitikus és szakrális vonatkozások („mise és mese”), meditatív-kontemplatív gondolatfutamok sokféle árnyalata fonódik össze ebben a hallatlanul összetett – ismétlések, fokozások, kontrapunktok, intarziák stílusalakzatainak sokaságából konstruálódó – rapszodiás szövegegyüttesben, amely egyszersmind valamifajta kortárs *Szózat*-variációként is értelmezhető. Mert, miként Vörösmartynál, a kétségek mardosta, aggodalmas létfilozófiai töprengés itt sem kerülheti ki a közösségi pusztulás, a nemzethalál rémét. A Kárpátok karéjozta szülőháza legkeletibb szegélyén sínylődő, elhagyatott csángó vidéktől a kivándorlás legnyugatibb célpontjáig ívelő tekintet a felörlődést konstatálja, a megmaradás zsugorodó reménységébe a végsőkig kapaszkodva: „szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscóig”. A szelíd esdeklés égi meghallgatását vágyva („hogy ne kéne nyelvünk / féltünkben lenyelnünk / s önnön szégyenünkre”) és őrizgetve a hitet „a feltámadásra / vagy valami ahhoz hasonlóra” – még ha az csupán a világegyetem egyetlen megmaradt hidrogénatomból való reprodukálásának a természettudományos-kozmológiai esélye is. E költemény „a nemzetiségi és diaszpóra-létforma történelmi, illetve metafizikai tapasztalataival vet számot, a haláltánc látomásaival, profetikus vízióival feldúsítva, mindvégig egyetemes érvénnyel és kozmikussá tágított horizonttal” – írja a Kányádi-líráról elemző portrékönyvében Kődöböcz Gábor. A Nagyvárad szőnyegbombázását, a második világháborús kivégzési vezényszavakat, a csángó nyomorúságot felidéző képi motívumokat és a többi „én ott a bécsi utcán szedtem össze, meg magamban találtam, az emlékezetemben, amely egy kicsi részben a nemzet emlékezete is” – vallja maga a költő is.

S aztán megint a poétikai formák gazdag, virtuóz változatossága, újabbnál újabb egyénített esztétikai alakzatok sora hoz hírt a tragédia, a katasztrófa sejtelméről és bekövetkezéséről – a szonettől a haikuig, a „dísztelen daltól” és „dílidaltól” a „körömversig”, a „románctól” a „bagatellig”, a baljóslatú mesétől a groteszk fabuláig. Fölerősödik a litániaszerű panaszvers, a biblikus lamentáció,

a jeremiádszerű, zsoltáros, zsolozsmázó ének kántáló hanglejtése, a fájdalomosan profetikus, prédikatori, vándorénekesi figyelmeztetés és tudósítás intonációja. Különös módon összevegyülve az ellenpontosító ironia és önironia, a kesernyés-gunyoros alulstilizálás és önlefokozás hangütéseivel, olykor az akadozó lélegzetvételhez igazodó mondathajlításos, nyelv- és szójátékos, fekete humorral tréfálkozó-viccelődő, a töredezettség és a „depoetizáló” kiszólások révén többértelműsített, élőbeszédszerű előadásmód hatáshegyeivel. A magyar irodalomtörténet egyik legkeserűbb verseskönyve a *Sörény és koponya* (1989), amelyben a tragikum végzetességét csak fokozza a szakadatlan megaláztatást átélő, sorsvállaló írástudó önmagára irányított profán dezillúziója, aki önnön költészetét is önreflexív szkepszissel illeti, relativizáló (akár „dekonstruktívna” is nevezhető) rezignációval szemléli. Az így megrétegzett, sokszólamú, képzettársításos beszédmód alapérzúlete azonban továbbra is a tartós döbbenet, amely fátumos történéseket, kárhozatos, megsemmisítő végállapotokat, lét-nemléti hátszituációkat jelez és láttelez – omló belső és külső tájak verszociográfiáiban („vannak vidékek”), a rezervátumosan lealacsonyított, kiszolgáltatott indián-lét sorspárhuzamaiban, önszemléleti sorsmetaforáiban vagy a halott író, költő elődöket szóló invokációkban. Külön szférája a poeta doctus lírájának a portréversek köre. Egy egész magyar és transzszilván kultúrtörténeti univerzum boltozódik föl ezekben a példaidézést, önmegerősítést, szövetségkeresést és -kötést szolgáló, klasszicizáló veretességet tanúsító művekben. A lelki-szellemi és erkölcsi identitásfelmutatás talán legszebb és legszentebb momentumai, amikor örök aktuális tanításával élénk elevenedik a nagy etikai, szellemi mintaadók serege: Szenczi Molnár Albert és Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és Mikes Kelemen, Gábor Áron, Petőfi Sándor és Kossuth Lajos, Ady Endre, Kós Károly és Tamási Áron, zsögödi Nagy Imre és Jékely Zoltán, Illyés Gyula és Kacsó Sándor, Gy. Szabó Béla és Szabédi László – s még mennyien! Együtt persze az egyszerű falusi öregekkel, apákkal és anyákkal, háborúban, szegénységben megkínzott parasztemberekkel vagy szabadságharcos, szilaj székely legényekkel; hargitai pásztorokkal – s a házsongárdi temetőbe költözöttel. A tájak – hegyek, havasok, erdők, folyók –, a „genius loci” ölelésében különböző kultúrák is találkoznak, s a költő hitvallást tesz az őszinte testvériség eszméje mellett, amikor román értelmiségi barátaihoz fűződő viszonyát foglalja versbe, vagy amikor kiterjedt műfordítói munkásságot folytat – többek között – a szomszédos népek modern irodalmának, illetve az együttélő kisépek (erdélyi szász, máramarosi jiddis) népköltészetének körében. (Az összegyűjtött műfordítások kötete: *Csipkebokor az alkonyatban*, 1999).

Kányádi Sándor mindenkor és minden körülmények között az emberiség és az emberi kulturális önvédelem szavát hallatja. Órá is áll, amit maga definiált az erdélyi líra alapvonásaként: a „potenciális szimbolizmus”, a „bányalégszerűen” lappangó zord sejtelmesség. Kritikusai szerint „a gondolathoz mért maximális tömörség és tisztaság” értékeivel (Székely János) a „megmaradás fájdalmasan szép példázatait” írja (Cs. Gyimesi Éva), a „sajátosság méltóságát” fejezi ki (Czine Mihály), „balladás” „történelmi tragédiát” sugall (Kántor Lajos)

– „romlatlan magyar beszéddallammal” (Katona Ádám). „Parabolaversei” a „helytállás biblikus énekei”, hasonlatosak a „félrevert harangok” hangjához (Görömbei András), „drámai feszültséggel” „magát a mindenséget ostromolják megnyugtató vigaszért” (Pomogáts Béla), bennük a „couleur locale-tól az egyetemes szenvedésig” jutó „erkölcs és szenvedély” hullámszik (Szokolczay Lajos), a „világvége-hangulatokat”, a nemzetiség „elsüllyedését” nyomatékosító „lefojtott pátosz”, „muzáj-hősiesség”, „sztoicizmus” (Márkus Béla), „komor fenség” (Bitskey István), és „szelíd-szomorú rimánkodások” (Cs. Nagy Ibolya) szuggesztivitása feszül.

Az 1989–90-es fordulat után a Kányádi-versek éppúgy pontos közérzeti diagnózisokat és megvilágosító morális ítéleteket közvetítenek, mint annak előtte. A „vörös villamos” élesen karikírozó, telitalálatosan szarkasztikus allegóriájában például nemcsak a tömeggyilkos és hazug kommunista diktatúra tényleges mivolta lepleződik le, hanem az annak ideológiai összeomlása után bekövetkező fejlemények felemássága, kétértelműsége is; a rémuralom romjain bizonytalan, hogy vajon valóban holtvágányra döcögött-e végül a kopott vörös villamos? (*Kuplé a vörös villamosról*). Miféle régi-új – „restaurációs”? – igazságtalanságok tobzódhatnak, miután milliók élete tönkrement, s amikor „aki szegény volt / még szegényebb / lesz a tehetős / tehetősebb”, s a „becsapott / becsapottabb” (*Nóta*)?! Bizonyos jellegzetes „posztkoloniális”, a gyarmati alávetettséget követő időket mérlegelő szemlélet, autentikus társadalom- és civilizációkritikai látásmód bontakozik itt elő. Amelynek szellemi, spirituális dimenziói még markánsabban vetik fel a legvégső, transzcendens kérdéseket. A lírai életmű legjavát összefoglaló gyűjteményes kötet, az „egyberostált verseket” tartalmazó *Valaki jár a fák hegyén* (1997) címadó darabja – másokkal együtt – a félelem és a remény lélektani-ontológiai törvényszerűségeit az emberélet és az univerzum sorsa közötti összefüggések távlataiban, világképletében érzékelteti. A „rejtőzködő Istenhez” szóló „szelíd fohászok”, „felemás őszi énekek” (*Felemás őszi versek* címmel jelent meg 2002-ben a költő legutóbbi kötete) közvetlen, intim, elégikus vallomástételek a személyes, családi, kisközösségi sorsállapotokról, a saját nemzeti közösségét és az egész emberi nemet, az emberiséget féltő írástudó tűnődő-éber melankóliájáról. Hangoltságuk, lelki-bölcseleti mélységük szerint Ady, Reményik, Dsida, Pilinszky vallásos, szakrális, keresztény-biblikus költészetének hagyományvonalába illeszkednek, eljutva a mindenütt tomboló gyilkos indulatok, az erőszak, a szeretethiány, az elidegenítő közöny keltette globális rettenet – Petőfi, Vörösmarty romantikus vízióira rímelő – apokaliptikus, eszkatologikus látomáspoémájáig: a *Sörény és koponyáig*. Amelyből a megtiport humánus kétségbeesett kiáltása hallatszik, a vészjelzés és az átokmondó, „negatív” imádság lesújtó konklúziója: az ember nélküli föld, a növény- és állatvilág inkább megérdemli a létet vagy az üdvösséget, mint maga a menthetetlen amoralitásba, gonoszságba fulladó ember („fiad már egyszer meghalt értük / eredményét magad is látod / gyűlölet a fegyverük vértjük / pusztuljanak legyen már végük / teremts nélkülük új világot [...] gyilkolják egymást népek nyelvek / paránya sincs a szeretetnek [...] imát

is azért imádkoznak / öléshez kérik segítséged / dicsőségedre ha kik voltak / növényeknek és állatoknak / nekik adj örök üdvösséget”). Kányádi egyéni mitológiájában a bot, a tarisznya, a furulya, a bárány, a fa, a fenyő, a csillag, a pásztor és a többi motívuma között kitüntetett helyet kap a ló, a sörény képzete. S itt is a farkasoktól szétszagotott ártatlan lovát sirató kamasz fiú önéletrajzi emléke vetül elénk, a kis csikóját védő szerencsétlen ló hihetetlen bajvívó, önfeláldozó küzdelme, s ez a sorsszimbolikus élmény gyűrűzik tovább a planetáris létezésválság katasztrofista jellegű végítéletes látomássorában. S a fáraók korától a fasizmusig és a baloldali „újfasizmusig” mindennemű zsarnokságot és barbarizmust (s még az álságos nemzetieskedés mai jelenségeit is) átvilágító Kányádi-oeuvre kiterjed a totális terrormechanizmus köznapi társadalompszichológiájának, természetrajzának a drámai modellálására is: a groteszk-tragikomikus vagy az abszurd színjáték műfajában született művek közül például a világirodalom és a kelet-közép-európai abszurd drámaírás kontextusában is jelentékeny helyet elfoglaló, 1969-es *Kétszemélyes tragédia* a romániai valóság empirikus tényeiből épít általános, parabolisztikus létismereti jelentéskonstrukciót.

Hogy mi biztosítja a Kányádi-szövegek varázsos stíluserejét és atmoszféráját, annak talán egyik legfőbb összetevője a lírai alany mesélő pozíciója, a szóbeliség ősi hagyományára támaszkodó elbeszélő kedélye. A hangzás, a nyelvzene eleven, lebilincselő és magával ragadó kisugárzása archaikus létmélységekből, létmegértő stratégiákból ered. A költő különösképpen szereti előadni a verseit (ország- és „világjáró”, „peregrinációs” utazásai során is), számos hanglemez, kazetta tanúskodik erről, meg az a versszerető közönség, amelyik számtalan hazai és külföldi író-olvasó találkozájának, előadókörútjának részese lehetett. A művészi szó és a belesűrűsödő igazmondás, mint magatartás, erkölcs és esztétikum szerves egysége, maga is egzisztenciális jelentőségű történet: sorsesemény. (A „vershítt” mindenkor megőrző költő így vall: „Az én ideálom az volna, hogy a szó és a tett, a költő és az ember ugyanazt jelentse. A magyar költészetben ez nagyjából így is volt.”) A költészet örök misztériumánál és az eredendő emberi költészetigény ősforrásainál járunk, a varázslat, a bűvölet és a csoda elementáris szükségleténél, a nyelvi kifejezés őseredeti mágiájának nélkülözhetetlenségénél – ahol (heideggeri fogalmak szerint) valóban működésbe lép a létező igazsága, megtörténik az igazság, mert megköltik, s úgy történik meg a kimondás is, hogy benne és vele egyszerre mind egy népnek is „történetileg kibomlik világa”. Ha „költőien lakozik az ember”: akkor a vers a legnemesebb belső antropológiai kényszer folyamánya lesz – az, „amit mondani kell”. A Kányádi-féle ars poetica egybecseng a kultúra, a művészet orális tradícióinak újabb irodalomelméleti felértékelésével is, s híven példázza egyéniség és közösségiség szintézisét, egymásban való megteljesedését. Még azzal is, ahogyan a némelykor bizarr szótársítások, frivol képzetkapcsolások és szövegekői rájátszások, utalások-áthallások akár posztmodernnek is tekinthető formateremtő elvei támogatják a súlyos gondtapasztalások, a kontúros létgondok lírai színrevitelét. Látszólag eszköztelen, de mindenképpen póztalan („lezser”),

hanyagul elegáns egyszerűség hordozza a szuggesztív üzenet cizelláltan finom, kiérlelt komplexitását. Így férnek össze különféle lírai szemléletformák – a daltól a szövegig, a vallomástól a textusig. S a közösség megmaradásáért könyörgő kérelem sóhajos passiójárással rokon érületvilága az „eretnek táviratok” feszelen prózaiságával, találóan korjellemző disszonanciáival – amikor a megváltásváradalom, a mennyei segítségben való bizodalom az „égi interneten” az „Örökkévaló égi e-mail címének” reménybeli megszerzésén alapszik. Való igaz, amit monográfiájában Pécsi Györgyi megállapít: az az ív, amelyet pályájával Kányádi megrajzolt, „talán példa nélküli: a XIX. században gyökerező líra szinte észrevétlenül válik XX. századivá, a falusi, paraszti világ európai horizontúvá, egyetemessé; az egyszerű élménylíra bölcseleti, létfilozófiai költészetté”; amelynek kiteljesedése során mintegy megismétlődik a magyar irodalom „törzsejlődése”: a „népköltészettől, zoltároktól, krónikás énekektől Petőfin, Arany Jánoson, Adyn, az erdélyi helikonistákon át a XX. század fontosabb stílusirányzataiig, egészen a posztmodern szövegirodalomig”.

„A vers az, amit mondani kell” – egy falusi kisfiú hibázott így rá a költőben visszhangzó lényegigazságra. (Ami aztán elméletileg, credoszerűen így igazolódik: „Van nekem egy teóriám: vers az, amit mondani kell. Meggyőződésem, hogy Gutenberg óta a verset a könyvbe számúzték. Azelőtt a verset vagy pengették, énekelték, vagy mondták, így adták át egymásnak. A népköltészet is így jött létre. Az indulattal, nyomatékkal ejtett beszéd áll közelebb a vershez, ez hordozza a fontos közlendőt.”) S a költő azt is hivatásának érzi, hogy munkásságának tetemes részét gyermekirodalomra fordítsa. Gyermekverseinek, prózai (novellás, regényes) és verses meséinek számtalan kötete mellett fontosnak tartja, hogy reprezentatív válogatott és gyűjteményes, illetve újabb verseskönyveiben műveinek ezt a területét is bemutassa, mintegy „kanonizálja”. Olykor el sem választható a kétféle műtípus, hanghordozásuk, mondanivalójuk, „közérthetőségük” egymásba folyik. És missziót végez, a minőségi anyanyelvűsége nevelés ügyét mozdítja előre a költő, amikor a magyar gyermekköltészet (Tamkó Sirató Károly, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor és mások fémjelezte) klasszikus magaslatait képviselő verseit maga viszi el ezernyi helyre, és szólaltatja meg az érintettek: kicsinyek és (kis)iskolások körében. „Ezeknek a találkozóknak az értelmét én abban látom – egy kicsit talán túl merész a hasonlat –, mint Kodály Zoltán, aki a zenei ábécé oktatását annyira fontosnak tartotta; én az ilyen találkozókat magán költészeti-irodalmi ábécé-tanfolyamoknak fogom fel” – összegzi ezekről az „irodalmi szolmizálásokról” szerényen. Miközben életműve egészével is tanít és eszméltet – köt és emel. Köt a bennünk és emel a fölöttünk lévő értékekhez. Hirdetvén, hogy a „poézisnek van akkora ereje, ha igazán poézis, hogy egy nyelvközösséget össze tud kötni”; hogy a költészet „állandó hiányérzetünk ébrentartója”, s „a vers a nyelv szobra”; „ahogy az elsüllyedt korok földből kiásott szobraiból, szobormaradványaiból, torzóból is vissza lehet következtetni arra a népre, annak a népnek a műveltségi szintjére, ugyanúgy, olyannak kell lennie a mi verseinknek, hogy ha kipu sztulna talán ez a nyelv, a mi verseinkből, a verseink töredékeiből össze lehessen

állítani, ki lehessen következtetni, hogy milyen lehetett az a nyelv, amelyet most beszélünk”. Kányádi Sándor életműve megnyugtathat: az újjáteremtődésbe vetett reménységünknek biztos fedezete, „aranyalapja” van.

(2004-ben immár második kiadásban látott napvilágot a „Kányádi Sándor válogatott versei” című, Bertha Zoltán által válogatott gyűjtemény, a Magyar Napló Kiadó „A magyar irodalom zsebkönyvtára” sorozatában. A szerkesztői utószó közlésével köszöntjük a költőt 75. születésnapja alkalmából, s ajánljuk a verseskötetet olvasóink figyelmébe.)

Egey Emese

Zempléni filmhíradók 1924–1942 között

A filmhíradóról általában

A hazai filmhíradó-készítés jelentős múltra tekinthet vissza: a filmhíradók őse a Sziklai testvérek és a francia Lumière gyár közös, a millenniumi ünnepségekről forgatott filmje.¹ Az első fennmaradt híradóemlék II. Rákóczi Ferenc kassai újrateremtése, Körmeny Ékes Lajos tudósítása 1906-ból.² Eleinte csak néhány filmvállalat, majd 1920 és 1930 között már mintegy ötvenöt filmes cég készített ún. tényfilmeket, azaz híradót, riportot, dokumentum-, illetve tudományos és oktatófilmet. A legtöbb ilyen filmet a Concordia, a Kino Riport, a Corvin Filmgyár, majd a Magyar Film Iroda (a továbbiakban MFI) forgatta.

A Magyar Film Irodát Kozma Miklós³ az MTI alvállalkozásaként 1924-ben szervezte meg. A Fővárosi Cégbíróság bejegyzésében a következő olvasható a vállalat feladatairól, létrehozásának okairól: „A vállalat tárgya: a magyar tárgyú propaganda filmhírszolgálat belföldön, kisebb filmfelvételek kikészítése, azok kidolgozása, értékesítése, nyers- és készfilmek vétele és eladása és a mozgóképekkel kapcsolatos mindennemű hirdetési üzlet lebonyolítása.”⁴

Kozma Miklós utasítása 1926. március 8-tól, a Híradó 108. számától a játékfilmek előtt kötelezővé tette a híradó vetítését.⁵ Az MFI a részben saját, részben külföldi anyagból összevágott híradóit önköltségi áron adta el a moziknak.⁶ A műfaj népszerűsítésére később külön mozik nyíltak a fővárosban: a Híradó Mozi és a Belvárosi Híradó Filmszínház. A filmhíradó a 398. számtól, 1931. október 8-tól az ún. Tobis-Klang rendszerű berendezés munkába állításával hangosfilmmé vált.⁷

Az MFI híradóinak kedvelt témái voltak az ünnepélyes események, az országzászló- és első világháborús hősi emlékműavatások, a gyöngyösbokrétás ünnepek, a vitéz- és leventeavatások, a különféle árumintavásárok, a gazdasági eredmények és találmányok bemutatása, politikusok szerepeltetése magánemberként vadászaton, családi körben, a revíziós gyűlések, az egyházi hírek és ünnepek, a kiemelkedő kulturális, és nem utolsósorban a sportesemények. A filmet ekkor már propagandaeszköznek is tartották, így érthető, hogy a híradók felvezető képsora ebben az időben a történelmi Magyarország térképére, mint háttérre kirajzolódó, darabjaiból összeálló csonka ország, majd a forgó földgömb előtt elhaladó MFI betűk. A bécsi döntések után a visszacsatolt részekkel egészült ki az ország térképe. Az első vizsgált híradók aláfestő zenéje a Szózat, a későbbieké a Rákóczi-induló volt.

Molnár István szerint ezek a korai filmhíradók statikus, fényképszerű beállítássaikkal inkább „híreket és tudósításokat mozgófényképekkel közlő újságok”⁸, mint a mai értelemben vett riportfilmek. Mindenesetre e tényfilmek készítői

között már számos neves operatőr nevét föllelhetjük (Balogh Rudolf, Escher Károly, Zsitkovszky Béla).

A vizsgált időszak zempléni vonatkozású filmhíradói⁹

1. *Zemplén megyei leventeavatás Sátoraljaújhelyben.*¹⁰ Ennek az első, még természetesen némafilmnek a címe: „Zemplénmegyei [!] leventék felavatási ünnepe S. A.Újhelyen”. A rövid filmbejátszásban a zászlók alatt bevonuló résztvevőket, az általuk bemutatott tornagyakorlatokat, céllövészetet – minden egyes találattal Csonka-Magyarországot kiegészítő céltáblán – és „nemzeti táncz” képsorait látja a néző.

Az eseményről részletes beszámolót olvashatunk a *Zemplén* című hetilapban.¹¹ Az 1924. augusztus 20-án a dohánygyári sportpályán tartott ünnepségen 850 helyi iparos- és kereskedőtanonc, illetve a környék falvaiból származó leventét avattak fel. A rendezvény az újság szerint megmozgatta az egész vármegyét, hiszen mintegy tízezres tömeget vonzott és megyei, városi és egyházi vezetők (id. Thuránszky László főispán, Bernáth Aladár alispán, Mizsák József vármegyei főjegyző, Orbán Kálmán polgármester, Payer Ferenc püspöki helynök, Göndöcz István ref. lelkipásztor stb.) részvételével folyt le. A beszámoló név szerint sorolja fel minden közreműködő és rendező nevét, így azt is megtudjuk, a tíz említett településen ki volt a csapatvezető jegyző vagy tanító, ki tanította be a szabadgyakorlatokat, a különféle sportágak bemutatóit, a tűzoltó bemutatót, kik adták elő a hazafias szavakat és elhangzott dalokat. Az avatás és fogadalmótétel Bernáth Aladár alispán, a megyei Testnevelési Bizottság elnöke előtt történt.

Az ünnepély bevétele közel húszmillió korona volt, amelyre a szervezők igen büszkék voltak – áll a korabeli tudósításban.

2. *Az ország II. Rákóczi Ferenc 250. születésnapját ünnepli.*¹² Az 1926-os filmrészlet elsősorban képek, festmények bemutatásával idézi fel a fejedelem életének színhelyeit, ünnepi tudósításaival a megemlékezések hivatalos állami jellegét emeli ki, egyébként meglehetősen unalmas és egyhangú.

Az „1676. március 27-én született II. Rákóczi Ferenc a borsi Rákóczi kastélyban” felirathoz előbb teljes alakos festményt, valamint a borsi kastélyról készült festményt, majd Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőnek, a fejedelem feleségének portréját vágták be. Ezt követi I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona, „Munkács várának hősi védelmezője” képmása, majd az akkor még csak tervben létező lovas szobor, Vastagh György¹³ szobrász alkotásának bemutatása. A filmhíradó további részei is sematikusak, felsorolásszerűek. Regécéről, a neuhausi jezsuita rendházzól, Bercsényi Miklósról és nejéről metszeteket és festményeket láthatunk, miközben a következő feliratokat olvassuk: „Regécz vára. Rákóczi gyermekora egy részét itt töltötte. Neuhaus – II. Rákóczi Ferenc neveltetésének színhelye. Gr. Bercsényi Miklós – Rákóczi legjobb barátja és tábornoka. Gr. Bercsényi Miklósné Csáky Krisztina.” Később Késmárk tűnik fel, valaki tárogatózik.

A filmhíradó második fele a fővárosi ünnepségekről tudósít, a képeket az alábbi feliratok magyarázzák: „Istentisztelet a koronázó Mátyás templomban

Rákóczi születésnapjának emlékére. A kormányzó úr őfőméltóságának érkezése. Imához! [kürtszó és díszszázad látszik] A notabilitások távoznak az ünnepi miséről. Ünnepségek a Vigadóban. S. Fáy Szeréna, a Nemzeti Színház örökös tagja az ünnepélyen „Rákócziné” költeményt szavalta. A vármegyék kiküldöttei. Társadalmi egyesületek. Rákóczi emléktemplom Budán. [?] A kassai székesegyház Rákóczi hamvainak nyughelye.”

3. *Mikóháza 30 éve tisztségében lévő bíróját ünnepli.*¹⁴ A híradó címe: Mikóháza. Feliratai: „Mikóháza községben harminc éve viseli Benyó János a bírói tiszteletet. Az ünnepeltet feldiszi a Kormányzó érdemkeresztjével s Görgey István országgyűlési képviselő bírói díszbotot nyújt át neki.” A képeken a mosolygós, nagybajuszú bíró harmadmagával érkezik, Görgey köszönti, kitünteti, a háttérben az ünneplő falusiak, kislány virágcsokorral, majd szabadgyakorlatot bemutató gyerekek láthatók.

A *Zemplén* című hetilap cikke elmondja, hogy Benyó János akkor már negyven [!] éve volt községi bíró és bár a megye újraválasztását formai okokból semmisnek nyilvánította, az újbóli szavazás, a képviselőtestület egyhangú döntésével ismét őt erősítette meg a bírói székben. Így ő volt az ország leghosszabb ideje szolgáló községi bírójára.¹⁵

4. *Szüret Hegyalján.*¹⁶ Ez a híradó teljes egészében, mintegy tizenhét percben a hegyaljai szüretet mutatja be. Ugyan még némafilm, de érdekessége, hogy színes. Ezek a feliratok tájékoztatják a nézőt: „Szüret a Hegyalján. A borok királya, a királyok bora, a folyóarany termőhelye a tokaji hegyvidék, ahol a furmint és hárslevelű szőlőt rendszeresen csak igen későn, október hó végén – gyakran ha már a hó is leesett – kezdik szüretelni. A tokaji nektár karakterét az éghajlat és a vulkanikus talaj adja meg.” Ekkor indul maga a film. „Az Erzsébet Tisza-híd Tokajnál.” Alig ismer rá a mai néző a helyre, ez még a régi Tisza-híd,¹⁷ ráadásul környékét is dús növényzet fedi. Következik a szőlő-borított „tokaji Kopaszhegy” „Szüret a tarcali állami 'Hét Szőlő'-ben.” „Nagytermésű tőkék” – olvassuk, miközben egy kislány óriás fűtöt emel fel. „Szemenként szüretelik a kis bádogedényekbe a megaszalódott mazsolaszerű szemeket. Ebből készül a világhíres aszabor.” „A leszüretelt szőlőt lebogyózzák és összezúzzák.” – vezeti fel a következő képsorokat a szöveg, miközben nagy kádakba darálják a termést. „A szüretelőkből ebédje.” „Az összezúzott szőlőt lajtokban szállítják a préházba.”, ill. „II. Rákóczi Ferenc 'szüretelő háza'.” következik. Ezek után olvassuk „A préskosarak megtöltése.” „A tarcali pincék.” „Az utolsó lajtot ünneplőbe öltözött szüretelőkből kísérik le a hegyről.” „Régi szokás szerint szőlőkoszorút nyujtanak át a gazdának.” Végezetül „Az áldomás.” – önmagukért beszélő magyarázatok kísérik a képeket.

5. *Károlyi–Windischgraetz esküvő a sárospataki várban.*¹⁸ A nevezetes esküvő képsorai föltehetőleg teljesen megsemmisültek. A híradó kérdéses tekercse ugyan megvan, de az OSZK tájékoztatása szerint ez a részlet hiányzik róla. Így

a katalógusra és a korabeli sajtóra támaszkodhatunk a kézfogó leírásakor.

A katalógusban ezt olvassuk: „A Rákócziak sárospataki ősi kastélyában tartotta esküvőjét Károlyi István gróf Windischgraetz Mária Magdolna hercegnővel.”¹⁹ A képsorok leírása: „kastélyépület; koszorúslányok; virágszőnyeget hintó gyermekek; templomból kijövő főúri násznép.”

Károlyi István és Windischgraetz Mária Magdolna 1930. július 8-án tartotta esküvőjét a pataki várban. A fejedelmi pompával, a régi szokások szerint megtartott menyegzőről a vasárnaponként megjelent *Sárospatak* című lap részletes beszámolót közölt.²⁰ A tudósító figyelmét egyetlen részlet sem kerülte el: a jelentősebb családok, vendégek nevének felsorolásától, a ruhák és díszruhák leírásán át – a vőlegény vörös bársony díszmagyarban és farkaskacagányban, a menyasszony a fővárosi Sziget utcai ipariskola növendékei által varrott ruhában jelent meg – a díszítésig, a szertartás menetéig, a köszöntők ismertetéséig mindenről értesülünk. A vár „piros-fehér-zöld bengáli fényben tündökölt”, lampionok lógtak a kertben, két cigányprímás játszott kuruc [!] nótákat. Nagy feltűnést kelthetett ez a már-már színpadias és szándékoltan magyar külsőségek közt megtartott kézfogó, hiszen 1930-at írtunk. Mindazonáltal a lap is említésre méltónak tartotta megemlékezni a násznagynak, gróf Andrassy Gézának a köszöntőjéről, amelyben az ifjú pár elé a nagy elődöket és ősöket, a kollégiumalapító Lorántffy Zsuzsannát, az 1848-49-es szabadságharcban katonai érdemeket szerzett Károlyiakat, a Hangya Szövetkezet helyi alapítóját – szintén egy Károlyit – állította példaképül.

6-7. *Országzászló avatása: Sátoraljaújhely.*²¹ Az 1934 nyarán rendezett Hegyaljai Hét eseményein dr. leveldi Kozma György főispán közbenjárására az MFI filmet forgatott.

„Tokaji Hét” a Hegyalján – olvassuk a híradórészlet címét. „A Tokaji Hét kiemelkedő mezőgazdasági eseménye volt a hegyaljai gazdák állatkiállítás és szántóversenye Sátoraljaújhelyen.” – tájékoztat a felirat, miközben karámokat, feldíszített állatokat, többnyire szürke marhákat, majd az ekét szinte futva tartó versenyzőket látjuk. Háttérben a még beépítetlen újhelyi hegyek.

A *Zemplén* című lap²² szerint a Filmiroda megörökítette még a borkiállítást, a bokrétaünnepet, valamint báró Waldbott Frigyesné²³ mintaszerű baromfitelepét, de ezeket a részeket valószínűleg kivágták a híradóból vagy utóbb megsemmisültek.

A Hegyaljai Hét rendezvénysorozatának legkiemelkedőbb eseménye az eredetileg a belvárosba tervezett, végül a Szár-hegyen felállított országzászló 1934. július 1-i avatása volt.²⁴ A hatméteres kőpiramisból kimagasló tíz méteres póznán lengedező jókora, 5x2 méteres zászló a határ túlsó oldaláról is jól látható volt, ezért is került inkább a város fölé. Az ünnepség külön érdekessége, hogy ez volt a századik országzászló avatás, melyet a városi és megyei vezetőkön kívül Boda Károly, az első országzászlót állító város, Nagykanizsa küldötte is megtisztelt jelenlétével. A szakadó eső ellenére tömegek hallgatták Orbán Kálmán polgármester, Kozma György fő- és Bernáth Aladár alispán, Görgey

István országgyűlési képviselő beszédeit, a különféle társadalmi szervezetek képviselőinek köszöntőit, a szabadtéri szentmisét, melyet Szepesi Bódog²⁵ piarista tanár mutatott be.

A zenei aláfestéssel kísért híradó „Az országzászló mozgalom jubileuma” felirattal indul. „A Trianon igazságtalanságát hirdető országzászló mozgalom, a 99. kispesti országzászló után, Sátoraljaújhelyen avatta fel a 100-ik országzászlót.” Az ünnepségre érkező városi, megyei urak jelenlétében a Turul szobornál zászlófelvonással, majd katonai díszszemlével kezdődött az ünnepség. Ezután a várost látjuk a hegyek felől, majd a Himnusz hangjai kísérik a zászlóavatást. Az eső ellenére összegyűlt tömegben cserkészeket, városiakat, díszvendégeket mutat a kamera.

A híradófilm kimondott szándéka volt megismertetni az ország mozilátogató közönségét a kettészakított város életével.

8-9. *Szüret Tokajban.*²⁶ Ez a bejátszás az „Ötvenezer szüreti vendég vidám hangulata közben nyitották meg a szőlő és bor ünnepét Hegyalján” felirattal kezdődik. Tokaj főutcáján hömpölygő tömeget, majd pár szüreti képet látunk. A második részben cigánybanda húzza a színpadon táncolók talpa alá a muzsikát. „A Hegyalján megtartott szüreti hét alkalmából táncmulatságot rendeztek Tokajban.” – olvassuk.

10. *Májusfaállítás Cigándon.*²⁷ A „Májusjárás Cigándon” feliratú film díszbe öltözött falusiakat mutat, de a felvétel minősége rossz, tele sötét folttal. „A magyar falu fehérnépe kedves ősi szokás szerint minden tavasszal feldíszített ’májusfákkal’ vonul végig a falu ünneplő utcáin.”

11. *II. Rákóczi Ferenc szobrának leleplezése Sárospatakon, Enyedy Andor beszél.*²⁸ Sajnos ez a filmtekercs kutatásaim idején valahol kallódott, így ismét az írott dokumentumok tájékoztatnak bennünket.

A fejedelem halálának kétszázadik évfordulóját országsszerte megemlékezések kísérték. Sárospataknak joga és dolga is Rákóczi Ferencről megemlékezni, neki közadakozásból szobrot állítani, szellemiségét őrizni, írta M. E. monogrammal valószínűleg Mátyás Ernő teológiai tanár 1935 nyarán.²⁹ A szoborra adakoztak magánszemélyek, egyházközségek, az egyházmegye, a Rákóczi Szövetség is. Ismert, hogy a pataki főiskola a jubileum évében kiállítást rendezett a Rákóczi-relikviákból. Horváth Géza szobrászművész alkotásának leleplezésére a Református Kollégiummal szemközt 1935. október 6-án került sor. Ugyanekkor leplezték le az Iskolakert bejáratának másik oldalán az I. világháborús emlékművet, a Hő-sők szobrát, amely Medgyessy Ferenc alkotása.³⁰ Az énekszámok és szavalatok után Novák Sándor közigazgató szól a Rákóczi-szobor létrejöttének körülményeiről, az avatóbeszédet „Az élő fejedelem” címmel Enyedy Andor³¹, akkori egyházkerületi főjegyző tartotta. A hősi halált halt 183 katona emlékművének avató beszédét Újváry Dezső, a szoborbizottság elnöke mondta, majd József fő-herceg szavai következtek. Végül Csajka Endre

városi főbíró vette át a szobrot és osztott sebesülési és rokkantsági jelvényeket a túlélőknek. Az ünnepséget koszorúzás, a Himnusz, este pedig Fáy István főispán szavaival megnyitott bankett zárta a Mudrányban.

A katalógus ismertető szövege a következő: „Enyedy Andor beszéde alatt felemelő ünnep keretében leplezték le a nagy magyar szabadsághős szobrát Sárospatakon.” A képsorok leírása alapján városképeket, magát a szoborleplezést, a beszéd egy részletét és a szobor megkoszorúzását vették föl.

Enyedy Andor köszöntőjéből érdemes néhány gondolatot kiemelni, mert a filmhíradó ezt nagy valószínűséggel terjedelmi okok miatt nem tehette meg. Mindenekelőtt arról beszélt, hogy a nehéz időkben sokak fejében megfordulhatott a kérdés, miért éppen szoborra költenek, miért kell, hogy a fejedelem itt legyen a városban? Azért mert ő az elszántságnak, az együttérzésnek, a felekezeti korlátok közüli kiemelkedésnek, a hazaszeretnek, az egyéni és közösségi sors vállalásának mintaképe – adott választ a szónok. Amiként a Krisztusra pazarolt olaj is nagyobb áldást, nagyobb szeretetet, megtérést hozott, úgy ez a szobor is „lelket erősít, öntudatot erősít, sebeket gyógyít.”³²

12. *Sárospataki csengőbúcsú*.³³ A „Ballag már...” kezdő felirat épp Patakon nem túl szerencsés, a helyi csengőbúcsú elnevezés és a saját, hagyományos dalok éneklésének szokása miatt.

Az *Értesítő* említi, hogy az 1937. május 13-i csengőbúcsút megörökítette az MFI.³⁴ „A sárospataki gimnázium végzett növendékei az intézet évszázados szokásai szerint búcsúztak iskolájuktól.” A plebejüst mutatják a kisharangnál, majd nyílik a Kollégium nagykapuja és párosával az Iskolakertbe vonulnak a diákok. A részlet igen rövid, mindössze néhány kép.

13. *Thormay Géza államtitkár megnyitja Károlyi István szállóvá alakított füzérradványi kastélyát*.³⁵ Sajnos ez a szalag is hiányzik az adattárakból. Az összeírás szerint a film megsemmisült, magát a pár soros filmleírást is az ún. cenzúralapról tudták csak lemásolni. Annyi mindenesetre elmondható, hogy a füzérradványi kastély utolsó fénykorában az ország egyik legtekintélyesebb reneszánsz és neoreneszánsz bútor- és műtárgy gyűjteményét őrizte. A kastély első írásos említése egy 1626-ban kelt végrendelet; az épületnek az idők során számos gazdája volt és több átépítésen esett át. A vizsgált időszakban tulajdonosa a már említett házaspár, gr. Károlyi István és hg. Windischgraetz Mária Magdolna volt. Az ő idejükben „1938 és 1945 között, majd 1948-ig a kastélyban a lillafüredi Palota szállóhoz hasonló színvonalú kastélyszálloda működött.”³⁶ „A szállodai korszakban 1938 és 1948 között a földszinti királyi lakosztályt, mint múzeumot és a folyosóvégi családfői dolgozószobát, mint ebédlőt tartották meg saját használatra. Az emeleti királynéi lakosztály magas rangú vendégeket, közöttük a kor-mányzót vagy nászutas párokat fogadott. A földszint nagy sarokszobája a hotel könyvtára lett.”³⁷

A katalóguscím szerint a szállodai szárnyat Thormay Géza államtitkár avatta fel. („Thormay Géza államtitkár nyitotta meg Károlyi István gróf szállóvá alakított festői radványi kastélyát.”)

14. *Vissza a hazához, Sátoraljaújhely kisállomás, Ronyva-part, bevonulás.*³⁸ Az 1938. őszi, az ún. első bécsi döntésen alapuló visszacsatolásokat megörökítő képsorokon az újhelyi eseményeknek is tanúi lehetünk. Az operatőr a hegyek felől filmezi a várost, majd a kisállomást látjuk. „Sátoraljaújhely. Virágesőben vették át csapataink a várostól elszakított kisállomást és környékét. Sátoraljaújhely lakossága átkel a Trianonban hajózható folyóvá előléptetett Ronyva-patakon.” – halljuk a kommentátort, majd éljenző tömeg, „Éljen a magyar hadsereg!”, „Vissza!” kiáltások hangzanak. A kisállomásra visszakerül a magyar zászló és a magyar felirat. A következő snitt már Ipolyságban készült.

A *Sárospataki Református Lapok* így örökítette meg a szomszéd város nagy napját: „Lobogó lelkesedéssel vonult be sárospataki teológiai akadémiánk egész ifjúsága Vályi József főiskolai szénior vezetése alatt S.újhelybe október hó 11-én, hogy szemtanúja legyen S.újhely örömujjongói közt annak a percnak, amelyen magyar katonáink lába ismét rálép a visszacsatolt magyar földre. Testületileg felvonult diákjaink azután a volt cseh állomás egész környékét megtekintették. Megjelenésük város-szerte kedves és rokonszenves feltűnést keltett.”³⁹

15. *1918–1938. Felvidéki visszacsatolások, bevonulás.*⁴⁰ Ez a filmhíradó szorosan kapcsolódik az előzőhöz. Itt ugyan egy kivétellel nem zempléni településeket látunk, de ezek a képsorok mindenképpen ide kíváncsoznak. Medve, Párkány, Komárom, Érsekújvár, Kőhidgyarmat, Rozsnyó, Fülek és Királyhelmece a helyszínek. „Húszévi szenvedés után a visszacsatolt Felvidék örömmámorban fogadta a bevonuló magyar katonákat.” – hangzik. Külön figyelmet érdemelnek a Kassa visszakerüléséről forgatott képek: „Magyarország kormányzója kegyelettel hódolt II. Rákóczi Ferenc emlékének Kassán.” Horthy fehér lovon vonul be, útjában virágszőnyeg és éljenző tömeg, Esterházy János⁴¹ köszönti és beszél, majd a kormányzó emelkedik szólásra, néhány mondatot szlovákul is elmond, amelyekben kulturális autonómiát ígér. A sokaság fölött repülők húznak el.

Ezt a filmhíradót sem említhetjük sárospataki vonatkozások nélkül. A város és a Kollégium Kassa városának visszatértekor országzászlót adományozott, amelyre ráhímezték a két város és a Rákócziak címerét, a magyar címet, valamint a *Cum Deo pro Patria* feliratot. Mivel azonban a zászló elkészítése időigényes volt, a bevonuló csapatokkal egyszerre érkezett diákok ideiglenes zászlót vittek magukkal. Ugyanekkor kenyérgyűjtési akciót indított a diákság, a katonák nyomában legátusok, regősök járták a visszakerült falvakat.⁴²

16. *Ballagás Sárospatakon.*⁴³ Sárospatak látképe a Bodrog felől, majd a Kollégium nagykapuja, az Iskolakert, a vár következik, a párosával hosszú sorokban vonuló végzősökkel. Néhány képet valószínűleg a Vörös-toronyból filmeztek, bár a katalógus légi felvételt említ. A rövid híradórészlet szövege: „A Sárospataki Kollégium végzett növendékei ősi hagyományok szerint búcsúztak el iskolájuktól.” (Ismét a híradók oly közkedvelt megfogalmazása.)

Az *Értesítő* alapján azt is tudjuk, hogy az 1942. május 7-i csengőbúcsút Palumb Gyula⁴⁴ vezetésével közvetítette a kassai rádió is.⁴⁵

Összegzésként elmondhatjuk, hogy bár több, a térség életében kiemelkedő eseményt vagy különlegességet őriztek meg ezek a filmszalagok az utókor számára, az MFI nem küldött forgatócsoportot minden jelentős zempléni alkalomra. Így pl. nem örökítette meg a híradó a pataki kollégium 1931. őszi, a 400. éves fennállást köszöntő jubileumi ünnepeit, holott a kormányzón kívül számos miniszter, államtitkár és közéleti személyiség látogatott akkor Sárospatakra. Ugyanakkor a fennmaradt filmhíradók töredékességük, rövidségük ellenére is egyedülállóak és fontos kiegészítői az egykori írott forrásoknak. Érdemes lenne átmásoltatni őket valamely térségi vagy megyei közgyűjtemény számára, hogy itt is kutathatók, bemutathatók legyenek.

Jegyzetek

¹ *Új filmlexikon*, főszerkesztő: Ábel Péter, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. II. köt. 91–92.o.

² Kovács Ferenc: *A magyar filmművészet 1896–1931 közötti történetének néhány kérdéséről, különös tekintettel a híradó- és riportfilmekre* (Részletek az „Adalékok a magyar filmművészet 1896–1956 közötti történetéhez” c. kéziratból; Magyar Nemzeti Filmarchívum (a továbbiakban MNFA) könyvtára, kézirat, 9.o.

³ Kozma Miklós (1884–1941) katonatiszt, politikus, az MTI és a Magyar Rádió Rt. vezetője, a Magyar Film Iroda alapítója, a Gömbös- és a Darányi-kormányban két évig belügyminiszter, 1940 őszétől Kárpátalja kormányzója biztosa.

⁴ Kovács Ferenc: i.m.5.o.

⁵ Molnár István: *A magyar tényfilmek (rövid némafilmek) története 1920–1930*, Budapest, 1972–1974, MNFA, kézirat, 16.o.

⁶ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér. Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941*, PolgArt Kiadó, Budapest, 2000. I. köt. 296.o.

⁷ Ez a jelzés a filmhíradókon és a MNFA katalógusában is szerepel.

⁸ Molnár István: i.m.26.o.

⁹ A következő felsorolásban a híradók száma után olykor két szám található. Ennek oka, hogy az eredeti archív anyagok egy része megsemmisült, így a filmhíradók most is megtekinthető részleteinek tényleges sorszama az első szám, amely azt jelzi, hogy a szóban forgó bejátszás hányadik tudósítás ma az adott híradón belül, míg a zárójeles szám magán a filmen feltüntetett eredeti sorszám, ha van ilyen. A MNFA-ban őrzött felvételek átjátszása, korszerű technikával történő felújítása napjainkban is folyik. A videóra átmentett híradókat az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Történelmi Interjúk Tára is megkapja, így a kutatás és a megőrzés mindkét intézményben egyformán biztosított, noha az előbbiben piaci áron, szolgáltatásként rendelhetjük meg egy-egy híradó megtekintését, az OSZK anyaga pedig még nem teljes. A különféle mutatók és katalógusok átnézésekor a megnevezett közel két évtizedből tizenhat Zemplénben forgatott híradót vagy jelzetét, nyomát találtam meg. A lista feltételezhetően nem teljes, akadhatnak még más, nem filmhíradó felvételek a megyéről. Az eredeti katalóguscímeket, filmhíradó feliratokat és írásmódot megtartottam.

¹⁰ MFI 28/1/1924/VIII.

¹¹ *Hírek = Zemplén*, 1924. aug. 2., 2.o.; *Leventeavatás = Zemplén*, 1924. aug.23., 2.o.

¹² MFI 111/3/1926.

¹³ Ifj. Vastagh György (1868–1946) szobrászművész, említett szobrát Szeged városa rendelte 1912-ben.

¹⁴ MFI 172/3/1927/VII.

¹⁵ *Hírek = Zemplén*, 1934. ápr.22., 4.o.

¹⁶ MFI 196/1927/XI.

¹⁷ A kivételes szépségű háromöví, rácsos, Gerber-csuklós acélhid Tóth Róbert tervei alapján 1896. november 18-ra épült meg a Resicai Vasműben készült acélból. 1919-ben a románok felrobbantották, de 1922-ben sikerült helyreállítani. 1944-ben a németek robbantották föl, ekkor olyan károsodást szenvedett, amelyet már nem lehetett kijavítani.

¹⁸ MFI 334/6/1930/VII.

¹⁹ gr. Károlyi István (1898–1967), hg. Windischgraetz Mária Magdolna (1911–?)

²⁰ *Fejedelmi pompával ment végbe Windischgrätz Magdolna hercegnő és Károlyi István gróf esküvője. Andrassy Géza gróf érdekes násznagyi köszöntője. Az esküvő után lóháton ment az ifju pár a kókapui kastélyba = Sárospatak*, XX. évf. 27-28. szám, 1930. júl.13., címloldal

²¹ MFI 542/2/1934 és 542/3/1934.

²² *Hegyaljai Hét filmen. Az MFI szenzációs felvételei az ünnepi hét kiemelkedő eseményeiről = Zemplén*, 1934. júl.8., 5.o.

²³ br. Waldbott Frigyesné sz. Habsburg-Lotharingiai Mária (1893–1962) tolcsvai nagybirtokos felesége; a családnak Sátoraljaújhely Főterén kúriájuk, külterületén tanyájuk volt.

²⁴ *A Hegyaljai Hét első napján leplezik le a saujhelyi országzászlót – Dr. Orbán Kálmán polgármester tárgyalásai Budapesten = Zemplén*, 1934. jún.3., 2.o.; *Országos érdeklődés kíséri az ujhelyi Hegyaljai Hetet = uo.* 1934 júl.8., 1.o.; *Hegyaljai Hét filmen = uo.* 5.o.

²⁵ Szepesi Bódog (1893–1940) piarista tanár, 1933–1939 között Sátoraljaújhelyben tanít, a Szár-hegyen 1936-ban épült, az országzászlóhoz fölvezető Magyar Kálvária egyik létrehozója.

²⁶ MFI 555/3 és 556/3/1934/X.

²⁷ MFI 588/4/1935/V.

²⁸ MFI 608/2/1935/X.

²⁹ M[átyás] E[rnő]: *A Rákóczi szoborért = Sárospataki Református Lapok*, 1935. 22. szám, jún.2., 125.o.

³⁰ Medgyessy Ferenc (1881–1958) szobrászművész, az 1920-as években számos világháborús emlékművet készített. *Kettős szoborleleplezés Sárospatakon = Sárospataki Református Lapok* 1935. 40. szám, okt.6. 228-229.o.

³¹ Enyedy Andor (1888–1966) református lelkész, 1932-től egyházkerületi főjegyző, 1942–1952 között püspök.

³² *Az élő fejedelem = Sárospataki Református Lapok* 1935. 40. szám, okt.6. 226-227.o.

³³ MFI 693/1/1937/VI.

³⁴ *A Sárospataki Református Főiskola évkönyve (Értesítője)* 1936/1937. LXXXI. évf., 28.o.

³⁵ MFI 742/2/1938/V.

³⁶ Bugár-Mészáros Károly: *Füzérradvány. Károlyi-kastély, Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 691. szám, TKM Egyesület, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Műemlékek Állami Gondnoksága, 2001. 8.o.

³⁷ uo. 11.o.

³⁸ MFI 764/8 [9]/1938/X.

³⁹ *Hírek = Sárospataki Református Lapok* 1938. 41. szám, okt.16., 203.o.

⁴⁰ MFI 768/1 [2]/1938/XI.

⁴¹ Esterházy János (1901–1957) a két világháború közötti korszak legbefolyásosabb felvidéki magyar politikusa, csehszlovák parlamenti képviselő, a szlovákiai magyar párt vezetője.

⁴² *Sárospataki Református Lapok* 1938. 44. szám, nov.6., 219.o., 1938. 45. szám, nov. 13., 224.o.

⁴³ MFI 957/3/1942/VI.

⁴⁴ Palumbo Gyula (1912–2003) 1938–1952 között sárospataki gimnáziumi tanár.

⁴⁵ *Értesítő* 1941/1942. LXXXVI. évf., 140.o.

Karasszon Dénes

Az orvostörténész Elekes György emlékezete

Sárospatak művelődéstörténeti jelentőségéről többen megemlékeztek, gondosan összegyűjtve a Múzsák lakóhelyének a reformáció oktatás-nevelési módszerei segítségével a tudományok és a művészetek terén elért nagyszerű eredményeit. A gazdag történelmi múltú Sárospatakon működő, valamint iskolánk neveltjei-ből lett hírességek között büszkén olvassuk egyházunk, vallásunk, a filozófia, a teológia, a pedagógia, a jogtudomány, a történetírás, az irodalom- és nyelvtudomány, a zenetudomány, a szépirodalom, a képzőművészetek és a könyvnyomtatás kimagasló művelőinek nevét. Az „Áldott Orvos” követőinek: az orvosoknak, egyáltalán az orvostudomány szerepének és jelentőségének említése – jóllehet az indulásakor (1531) még csupán triviális iskolát éppen egy orvosdoktor: Balsaráti Vítus János fejlesztette a lelkészképzés jogával is felruházott Collegiummá (1550) – sajnálatosan háttérbe szorult. Érdekes azonban megemlíteni, hogy pataki tartózkodása idején Comenius már felvetette egy – a teológia és jogtudomány oktatása mellett bölcsészeti és orvostudományi fakultással kiegészített és ezáltal teljessé tett – négy karú protestáns egyetem létrehozásának eszméjét. A körülmények szerencsétlen alakulása ezt nem tette lehetővé, de az orvostudomány számos kiváló növendék magasra ívelő pályafutásával mégis hírnevet nyert Patakon. Ennek bemutatására kínál alkalmat a 100 évvel ezelőtt született és a hazai orvostörténetírás terén kimagasló érdemeket szerzett Elekes György (1905-1977) emlékének felidézése.

Elekes György Sárospatakon, a mai Kazinczy utca 40. szám alatti ún. „Bertalanházban” született 1905. március 10-én. Édesapja Elekes Imre középiskolai tanár, gimnáziumi és közigazgató, aki egyúttal a Klebelsberg Kunó segítségével létrehozott Angol Internátus megszervezője és első igazgatója is volt. A fiú – családi (nagyatyai) hagyományokat követve – az orvosi pályát választotta. A budapesti tudományegyetem orvosi karán – ahol Lenhossék Mihály (anatómia), Farkas Géza (fiziológia), Buday Kálmán (kórbonctan), Korányi Sándor (belgyógyászat), Preisz Hugó (kórtan, bakteriológia), Schaffer Károly (ideg- és elmeorvosászat) és más neves professzorok vezetésével sajátította el a gyógyítás tudományának ismereteit – avatták orvosdoktorrá 1931-ben, ám „Patak vonzásában” a főváros helyett inkább a „Kálvinista Rómában” képzelte el jövőjét: a debreceni egyetem 1918-ban megnyitott orvosi kara Fonet Béla professzor által vezetett I. sz. Belgyógyászati Klinikájának állományába lépett. Egyetemi tanársegédként, belgyógyász szakorvosi vizsgájának letétele után röntgenológiával foglalkozott, oly eredményesen, hogy a röntgendiagnosztika egyetemi magántanárává képesítették. E tárgykörből írt egyik tanulmánya nevét külföldön is ismertté tette.

Asklepeios (Aesculapius) gyermekei, az ars medica avatottjai – tudjuk – szoros kapcsolatban állnak a Múzsákkal; hát még, ha a szülőföldjük is közös! Elekes Györgyöt a történetírás múzsája, Clio szemelte ki magának, annyira, hogy a hazánkban akkor még kevesek által művelt orvostörténetírásra, azon belül is Sárospatak orvostörténeti emlékeinek feltárására inspirálta választottját.

Volt miről írnia, hiszen országunk első iskolaorvosa, Tóth-Pápay Mihály (1754-1831), a Sárospataki Kollégium tanár-orvosa itt készítette el az első iskolaorvosi jelentést (1794); ugyanabban az évben világi gyógyszerár nyílt a városban, és látta el gyógyszerekkel a Kollégium diákjait. Patakról indult el a protestáns iskolákban kötelezővé tett iskolai egészségtan-tanítás; itt nyílt meg országunk első iskolakórháza (1863) és a gimnáziumi egészségnevelési eszmék jegyében egyik első tornaterme, az ún. „testgyakorda” (1860). A nemzet fennmaradásának hármass pillére: a templom, a kórház és az iskola egysége Patakon nyújtott először biztos alapokat a magyar protestáns szellemiség fejlődéséhez.

Elekes György, amikor *A sárospataki főiskola orvostanári és egészségügye* című cikksorozatában 1932-ben feltárta a sárospataki iskolaorvosok működésének, az iskolaegészségügy és iskolai egészségtan-tanítás sárospataki múltjának nemzetfenntartó jelentőségét, egyben emléket állított Soltész János, Raisz Gedeon, Kálniczky József, Kun Zoltán emlékének, akik iskolaorvosként szolgálták a jövő nemzedék egészségfejlesztésének és megtartásának ügyét.

Tévedés volna azt hinnünk, hogy Elekes György – illetve ahogy orvostörténeti tanulmányaiban nevezte magát: diósadi Elekes György dr. – csak Sárospatakra összpontosította mediko-históriai érdeklődését. Az *orvostörténelem tanítása Magyarországon* (1937); *Iskolaorvostörténeti adatok a XVIII. századból* (1937); *Orvostörténeti múzeumot Debrecennek* (1937); *Dr. Szentgyörgyi József debreceni orvos (1765-1832) élete és orvosi levelei* (1937); *Adatok az iskolaorvosi intézmény fejlődéséhez* (1938); *Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében* (1938); *Adatok a budai sebészek vizsgájához* (1938); *Orvostörténeti vonatkozások Szent István idejében* (1939); *A táblabíróvilág orvosai* (1939); *Professzor Hatvani receptjei a debreceni diákok részére* (1940); *A Debreceni Kollégium orvostanári és egészségügye* (1942); *Wesprémi Istvánról* (1942); *Az orvostörténetírás története Erdélyben* (1942); *Adatok a nagyerdei fürdő történetéhez* (1944) című írásai tanúsítják elkötelezettségét a magyar nemzeti orvostörténetírás iránt.

Írt – az itt fontosabbnak tartott felsoroltakon kívül – ismertetőket orvostörténeti tárgyú könyvekről, összejövetelekről; a hazai orvosi művelődés és művészetek ápolásának ügyét szem előtt tartva megírta a Medikus Zenekar 1920-1930 közötti tevékenységének történetét (1930). Szorgalmas szakirodalmi működésének fénypontja mégis hazánk első *Orvostörténelem* című szaklapjának megindítása Debrecenben, amelyet főszerkesztőként jegyzett. A lap ugyan csupán melléklete volt a Debreceni Orvos Egyesület *Orvosok és Gyógyszerészek Lapja* címmel 1930-tól megjelenő hivatalos orgánumának, de ez csak címlapjának fejtetőből derült ki, mert a „melléklet” saját címlappal és önálló oldalakkal rendelkezett. A nagyszerű kezdeményezés, amely évekkel előzte meg az *Orvostörténeti*

Könyvtár Közleményei és az *Orvosi Hetilap* „Horus” rovatát, sajnos, tisztavirág életének bizonyult. Ez azonban nem a főszerkesztőnek, nem is az érdeklődés hiányának volt a következménye, hanem a II. világháború idején hozott kártékony sajtótörvény fojtotta meg csírájában első orvostörténeti szaklapunkat.

Elekes György csapásként élte meg *Orvostörténelem* című lapjának betiltását, *Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében* című tanulmányában lefektetett reményei szertefoszlását. Budapestre költözött és az OTI orvosaként működött, de kedvesegetten. A II. világháborúban katonarvosként szolgált; megfáradtan hazatérve az akkori Vöröskereszt Kórházban, majd üzemorvosként, végül SZTK főorvosként tett eleget orvosi hivatásának. Kissé felélénkült, ami-kor az Országos Orvostörténeti Könyvtár és a Magyar Orvostörténelmi Társaság megalakult, és megindult folyóiratuk, *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. Csekély elégtételként az elsők között vehette át a magyar orvostörténetírás terén szerzett érdemekért kapható legmagasabb kitüntetést, a Wesszprémi Emlékérmet, de régi, lendületes munkakedve már a múlté volt. Csendben hunyt el Budapesten, 72 éves korában, 1977. június 28-án.

Elekes Györgyről írott megemlékezésünk teljességéhez hozzátartozik, ha az eddig leírtakat kiegészítjük a Sárospataki Református Főiskola Iskolakórháza további sorsának áttekintésével, majd történelmi tanulságok levonásával.

Országunk első iskolakórháza 1864-ben 30 beteg diákot részesített ápolásban. „*Itt a rend, tisztaság és lelkiösmeretes felügyelet ellen nem lehetett panasza senkinek*” – írta „Hivatalos tudósításában” a Főiskola akkori igazgatója, Antalfi János. Hamarosan örvendetes fejlődés indult meg: a kórház 1873-ban önálló épületbe költözött, 1893-ban pedig új kórteremmel bővült. Nem sokkal később bekapcsolták a telefont (1890) és a vízvezetékét, és ápolónővér is költözött a házba (1900). 1927-ben új épületet emeltek a kórház számára orvosi rendelővel, várószobával, házi gyógyszerárral és négy kórteremben összesen 24 ágygal. Három évvel később, 1930-ban modern járványkórházzal egészült ki az intézmény a fertőző, illetve fertőző-gyanús betegek elkülönítése, megfigyelése és ápolása céljából. Az iskolaorvos, aki egyben sportorvos is volt, kötelességszerűen végezte a tanulók rendszeres egészségvizsgálatát. Az iskolakórházban, ahol minden nap volt orvosi rendelés, és ahol a diákok ingyenes fogászati kezelésben is részesültek 1938-ban 342, 1939-ben 359, 1940-ben 201 fekvő beteget gyógyítottak, illetve ápoltak.

Patakon a betegápolás és gyógyítás mellett egyre nagyobb jelentőségre emelkedett az egészségnevelés: a már említett egészségtan-tanítás (1839) bevezetése, tornaterem építése és felszerelése (1856) után 1859-ben „Konviktus” („Tápiintézet”) szolgálta a tanulói ifjúság szakszerűen összeállított étkeztetését; 1867-ben sportpálya, 1868-ban uszoda nyújtott lehetőséget a sportolásra. Mindezek tanúsítják, hogy a Sárospataki Református Főiskola iskolakórháza, egészségtan-tanítása és egészségnevelése hazánk orvostörténetében is megkülönböztetett figyelmet érdemel. Az említettek nemzetmentő jelentőségét ismerte fel Elekes György, a pataki iskola neveltje, amikor egyik tanulmányában Szent István királyunk korának orvostörténelmi jelentőségét világította meg. Államalkotó

királyunk ugyanis az egyházi ceremóniákban kimerülő bizánci (görögkeleti) egyházzal szakítva bencés szerzeteseket hívott hazánkba. Szent Benedek papjairól tudnunk kell, pap-orvosok voltak, akik kolostoraikban gyógyítottak, kertjeikben gyógyfüveket termesztettek, és orvosságaikat a kolostorokban létrehozott gyógyszertárakban forgalomba hozták. Az értelmetlen kalandozások csatáiban kivérzett, létszámában megfogyatkozott, egészségtelen körülmények között élő, járványos betegségek által tovább tizedelt magyarságot a kihalástól mentették meg a szerzetesek, akik iskolákkal és mezőgazdasági-állattenyésztési munkára neveléssel is segítették lakosságunkat az egészséges életmódhoz és művelődéshez.

Templom, kórház, iskola – ezek a nemzet fennmaradásának zálogai. A II. világháború utáni „társadalmi átalakulás” ezeket a pilléreket kezdte döngetni. Az államosítás – sokáig úgy látszott – eltörli, vagy legalábbis elszigeteli a híres „Bodrog-parti Athént”, megfosztja protestáns szellemi központi jellegétől, és egyszerű körzeti iskolává süllyeszti. A vallásellenes irányzat a teológiai akadémiát és a „nyugati” orientációjú Angol Internátust megszüntette, de felszámolta az iskolakórházat és az egészségtan-tanítást is. A „burzsoá nyugati sportokat”, mint a teniszt és az evezést ugyancsak kiátkozták; a múltunk eltörlésén fáradozó oktatáspolitikát az európai szellemiségű protestáns sárospataki iskola-rendszert feledésre ítélte. Ne csodáljuk, ha ezt látva Elekes Györgyön úrrá lett a letargia; lelkiállapotának kialakulására demográfiai mutatóink jelzései világos magyarázattal szolgálnak.

A múlt ismeretéből tanulságokat kell levonnunk a jövő építéséhez. Egyházunk jogainak, vallásunk szabad gyakorlásának védelme, iskolánk megtartása az egye-sült Európában is jogunk és alapvetően fontos kötelességünk. Ennél azonban tovább kell lépnünk. Az állam ugyanis napjainkban fokozatosan kivonul az iskolák, kórházak, egyetemek fenntartásából. Akkor gondolunk helyesen a jövőre, ha a „templom, iskola, kórház” hármas egysége nemzetfenntartó feladatainak elérésére szolgáló lehetőségeket felvázoljuk, és az ehhez szükséges eszközöket lépésről lépésre megteremtjük. A jövő építését a középiskolákban kell kezdeni, ezért a természettudományos ismeretek keretei között az egészségtan oktatására, a protestáns ifjak orvosi pályára felkészítésére, illetve irányítására az eddigieknél nagyobb figyelmet kell fordítanunk. Ha ez megvalósul, akkor Elekes György nem élt hiába!